

1. Carl Frei-kermisorgel, gebouwd in 1934. In 2011 aangekocht door de Vrienden van Breda's Museum ten behoeve van de stedelijke collectie (Foto: Jeroen Grosfeld. Collectie: Breda's Museum)

Breda's Museum koopt een Carl Frei-kermisorgel

door

drs. Johanna Jacobs

Breda's Museum is er in 2011 in geslaagd een 'echt' Carl Frei-kermisorgel voor de collectie te verwerven.¹ In het navolgende zal een korte geschiedenis van het draaiorgel worden geschetst en de positie van Carl Frei als orgelfabrikant worden toegelicht. Vervolgens zal ingegaan worden op de persoon en de verdiensten van Carl Frei en diens relatie tot Breda.

DE EERSTE DRAAIORGELS

De oudst bekende draaiorgeltjes, de zogeheten kanarieorgeltjes of 'serinettes', dienen om zangvogels te stimuleren tot vrolijk gekwinkeleer.

Zij ontstaan in de jaren 1720-1730 en nemen in de achttiende eeuw een vlucht.² Het zijn zogeheten cilinderorgeltjes. In een cilinder worden acht muziekpatronen gestoken die door het horizontaal verschuiven van deze cilinder ten gehore worden gebracht. Het zijn eenstemmige melodietjes, 'airs' geheten, voortgebracht door tien tinnen fluitjes.

2. William Hogarth. The Graham children (1742). De jongen op de stoel speelt op een orgeltje en begeleidt het fluitende vogeltje in de kooi (National Gallery, Londen).

De kanarieorgels zijn uitsluitend bestemd voor gebruik binnenshuis en dan met name in deftige salons. In dezelfde periode echter verschijnen de eerste straatdraaiorgeltjes. In een in 1722 te Rome verschenen publicatie staan een afbeelding en beschrijving van zo'n orgeltje.³ Of het straatdraaiorgeltje ook in Italië is ontstaan, is niet zeker. Wel staat vast dat Italiaanse straatmuzikanten met draaiorgeltjes naar andere landen trekken en zo voor een snelle verbreiding van deze vorm van muziek hebben gezorgd.

- 1 De auteur is dank verschuldigd aan Rein Schenk die waardevolle informatie heeft verstrekt en als orgelkenner de auteur voor fouten heeft behoord. Voorts dankt de auteur Rob Blinkhof van de Kring van Draaiorgelvrienden, die enthousiast beeldmateriaal ter beschikking heeft gesteld. Ook hartelijk dank aan Alois Broeke, Henny Eekhof, Kitty de Heer-Eekhof, Peer Hoefnagels, Cor Kater en Marcella van Loon voor het verstrekken van gegevens.
- 2 Een mooi artikel over dit type orgel is van Achim Schneider, 'Serinetten französischer Bauart aus Waldkirch', in: *Das mechanische Musikinstrument. Journal der Gesellschaft für Selbstspielende Musikinstrumente e.V.*, Ausgabe Nr. 107 (April 2010), p. 6 tot en met 9.
- 3 Mr. R. de Waard, *Het draaiorgel*, p. 16. Het werk van F. Bonanni is getiteld 'Cabinetto Armonico'.

3. Jean-Baptiste Siméon Chardin, *La Serinette*, 1751 (Musée du Louvre, Parijs).

4. Een serinette of kanarieorgel gemaakt rond 1800. De melodietjes staan vermeld op de binnenkant van de deksel (Musée Suisse de l'Orgue, Roche, Zwitserland).

Omstreeks het begin van de negentiende eeuw ontstaan de grotere salondraaiorgels: naast tinnen fluiten worden ook houten pijpen geplaatst. Voor het 'gewone volk' raken in dezelfde periode buik- of 'poot'straatdraaiorgeltjes van Franse of Duitse makelij in zwang. Dit zijn cilinderorgels die vanwege hun toegenomen grootte tijdens het spelen worden neergezet en ondersteund door een poot. Een volgende fase is dat het orgel op een kar wordt geplaatst en aldus vervoerd: zo ontstaat het rijdende straatdraaiorgel.

In 1875 begint Leon Warnies als eerste in Nederland in Amsterdam een bedrijf dat straatdraaiorgels verhuurt. Al snel komen er meer orgelverhuurbedrijven.⁴ Voor een orgelexploitant is huren aantrekkelijk: allereerst hoeft de huurder geen koopsom te betalen die zijn draagkracht te boven gaat. Ten tweede komt het veeleisende technisch onderhoud zoals stemmen, schilderen en repareren, voor rekening van de verhuurder. En ten derde, een erg belangrijke reden: de huurder kan naar believen steeds een ander type orgel huren.

De orgeldraaiers oefenen bij voorkeur hun beroep uit op plaatsen waar veel publiek aanwezig is en zo trekken zij dan ook naar plaatsen waar kermis wordt gevierd. De kermisexploitanten schaffen steeds vaker een eigen orgel aan dat zij permanent in of bij hun zaak opstellen om deze nog aantrekkelijker te maken.

DE ONTWIKKELING VAN HET DRAAIORGEL

De draaiorgels maken vooral in de periode van omstreeks 1890 tot 1940 een ontwikkeling door en gaan zowel wat de muziek als het uiterlijk betreft, steeds meer verschillen van andere soorten orgels zoals kerk- en bioscooporgels.

Het draaiorgel onderscheidt zich van andere orgelsoorten door

1. de vervaardiging van andere, steeds meer gevarieerde soorten orgelpijpen,
2. een andere intoning van deze pijpen met onder andere een sterkere winddruk,
3. de toepassing van diverse, onderling sterk contrasterende, registers, waarvan vele met een opvallende gevoelswaarde (fris, pittig, fel, sentimenteel, huilerig, zwaar, donker, warm) mede door intrigerend mysterieus klinkende tegenstemmen,
4. een steeds verder gaande specialisatie van draaiorgelbouwers om een eigen stijl door telkens nieuwe klankstructuren te ontwikkelen, en
5. de uitbuiting van de rijke muzikale mogelijkheden van de diverse typen draaiorgels door de arrangeurs die de boeken noteren.

De uiterlijke verschijningsvorm van de orgels is een weerspiegeling van de rijke gevarieerde klankkleur: de orgels kennen een rijkdom aan de meest uiteenlopende vormen, ornamenten, schilderingen en kleurschakeringen.

5. Carl Frei junior bezig met het snijden van orgelpijpen in zijn orgelfabriek te Waldkirch, 1954 (Foto: Marcel van Boxtel. Collectie: Stadsarchief Breda).

DE SPECIALISATIE: HET STRAAT-, KERMIS- EN DANSORGEL

In de jaren rond het midden van de 19de eeuw verschillen de straat- en kermisorgels niet zoveel van elkaar maar dat verandert in de loop van de tijd. Bij zowel de straat- als kermisorgels is het geluidsvolume mét behoud van de klankkleur een belangrijk uitgangspunt. Er moet immers gespeeld worden in grote (open) ruimtes en het omgevingsgeluid dient overstemd te worden. Bij de bouw van de kermisorgels stelt men voorop dat de klank fors, helder en briljant moest zijn.⁵ De muziek moet boven het kermisrumoer kunnen uitjubelen. Met name de uitvinding van stoom als energiebron brengt grote veranderingen op de kermis teweeg.

4 De bekendste verhuurbedrijven tussen 1920 en 1940 zijn: Möhlmann-Warnies, Perlee-Warnies en Van Jaaren in Amsterdam; Holvoet en Timmermans in Rotterdam en Denies in Den Haag. Na 1945 zijn van hen alleen nog Möhlmann en Perlee in Amsterdam actief. Möhlmann heeft tot 1980 en Perlee tot circa 1990 orgels verhuurd. De firma Pluer in Bussum heeft orgels verhuurd van circa 1960 tot 1995.

5 Mr. R. de Waard, *Het draaiorgel*, p. 57.

6. Carl Frei-kermisorgel, nu in de collectie van Breda's Museum, in de draaimolen van Jan Hoefnagels, circa 1965 (Fotograaf onbekend. Collectie: Breda's Museum).

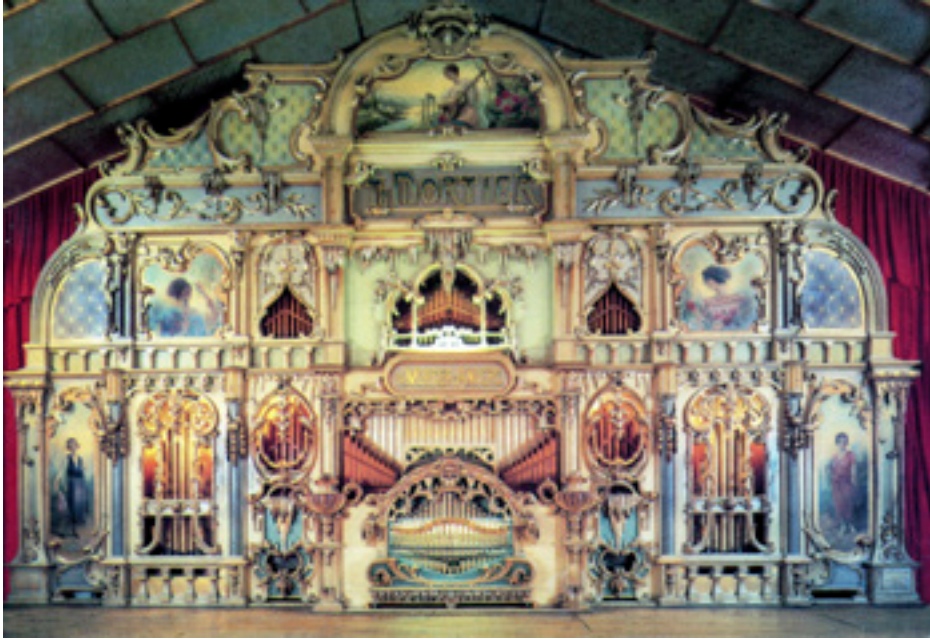
Worden kermisattracties tot dan toe hoofdzakelijk in beweging gebracht door mens- en/of dierkracht nu wordt dat overgenomen door een veel krachtiger energiebron. Hierdoor nemen de attracties in grootte en variatie toe. Onderdelen van één attractie kunnen vanaf nu op verschillende manieren in beweging worden gebracht. Met de expansie van de kermisattracties neemt de behoefte aan grote, melodierijke en opzichtige orgels toe. Deze worden in de attracties geplaatst en hoeven dus niet, zoals de straatorgels, voortdurend verplaatst te worden. Alleen wanneer de attractie 'verhuist' naar een andere kermislocatie, wordt het orgel mee verplaatst. Hierdoor is de omvang een minder groot probleem. Het specifieke kermisorgel is geboren.

Voor de stoomcarrouzels, 'paleizen' met gecombineerde attracties, kermisdanszalen, reizende bioscopen (de zogeheten 'cinematografen') en andere kermisattracties van formaat, worden orgels gebouwd met veel grotere kasten en aanmerkelijk meer klankvolume dan de grootste straatdraaiorgels. Een ander cruciaal verschil is, dat kermisorgels voortaan motorisch worden aangedreven met dezelfde krachtbron als waarmee de attractie zelf in beweging wordt gebracht (stoom, en later, elektriciteit).⁶

De straatdraaiorgels behouden hun uiterlijk van een hoofdkast met twee zijkasten. Zij blijven bovendien een 'echt' draaiorgel: zij worden met de hand gedraaid.

Met de komst van het kermisorgel ontstaat ook het permanent opgestelde dansorgel in dansgelegenheden.

Dansorgels zijn over het algemeen rijk vormgegeven met bijzonder grote fronten en extra zijkasten waarin extra registers en soms, zoals in de dansorgels van Gavioli en Limonaire,

7. Voorzijde van een reclame-ansichtkaart van Café Les Orgues te Herzele (België). In deze dancing kan op drie verschillende orgels gedanst worden op alle zondagen met uitzondering in januari. Op de voorzijde is een Mortier-dansorgel uit 1926 afgebeeld met een front van 6 x 9 meter (Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

beeldengroepen worden geplaatst. Bovendien worden links en rechts van deze sierkasten ook weer zijvleugels bevestigd terwijl bovenop het orgel een hoog opgetrokken 'kroon' prijkt. Dit alles is het gevolg van het feit dat dansorgels een vaste standplaats hebben. De klankstructuur is overeenkomstig het doel van het orgel: opwekken tot dansen.

Het aantal registers wordt groter maar het klankvolume per register is minder sterk dan dat van straat- en kermisorgels die in de open lucht en in grote rumoerige ruimtes tot hun recht moeten komen. Wel wordt bij een dansorgel meer aandacht geschonken aan de mogelijkheden om ritmische effecten te realiseren. Daarbij geven korte, ietwat dreunende akkoorden het ritme aan terwijl de ritmische sectie van grote en kleine trommel wordt uitgebreid met kleppers, castagnetten, tamboerijnen en triangels. Verreweg de grootste en belangrijkste fabrikant van dansorgels is Th. Mortier in Antwerpen. Deze orgelfabrikant beleeft zijn grootste bloei in de jaren na de Eerste Wereldoorlog. Per jaar worden dan zo'n twintig kapitale orgels vervaardigd. Er zijn tussen de 60 en 80 mensen in zijn fabriek werkzaam.⁷

6 In Henk Bruggeman en Robin van Tiel, p. 50, wordt een lijst uit circa 1960 aangehaald waaruit blijkt dat er 128 kermisorgels zijn gebouwd. 34 door Wellershaus, 27 door Ruth, negen door Wilhelm Bruder Söhne, drie door Gebr. Bruder, vier door Alfred Bruder, dertien door Richter, zeven door Wrede, vijf door Voigt, zeven door Gavioli, zes door Limonaire, vier door Gasparini, een door Marengi, drie door Carl Frei (klopt niet: Carl Frei heeft vier kleine en tenminste twee grote kermisorgels in Nederland gebouwd: met dank aan Drs. Rein Schenk voor de informatie), drie door Gebr. Decap, een door Koenigsberg en een door Duwijn.

7 Mr. R. de Waard, *Het draaiorgel*, p. 66.

8. Alfred Bruder-kermisorgel, jaren '20 vorige eeuw (Foto: Brigitte Aust. Collectie: Markt- und Schaustellermuseum, Essen (Duitsland).

| DE ORGELFABRIKANTEN ⁸

Ignaz Bruder (1780-1845) begint in Simonswald in het Schwarzwald een bedrijf waar straatdraaiorgels worden gemaakt. Hij vervaardigt in 1806 het eerste zogeheten buikorgel. In 1834 verplaatst Bruder zijn bedrijf naar Waldkirch.

Daar vestigt zich in 1842 nog een andere bouwer van mechanische muziekinstrumenten, Andreas Ruth. Vanaf die tijd zijn het de families Bruder en Ruth die in de Duitse draaiorgelwereld de toon aangeven.

In de loop van de negentiende eeuw neemt het aantal draaiorgelbouwers toe. Enkele bekende namen zijn Wellershaus in Saarbrücken, Richter in Düsseldorf, Wrede in Hannover, Voigt in Frankfurt, de Italianen Frati en Bacigalupo in Berlijn, en Pirolli en Fasano in België.

Ludovico Gavioli (1786-1875), afkomstig uit Modena, vestigt zich in Parijs.⁹ Met name zijn zoon Anselmo (1828-1902) zal tal van uitvindingen op het gebied van de orgelbouw toepassen. Eveneens in Parijs gevestigd, zijn de orgelfabrikanten Gasparini en Limonaire.

Anselmo Gavioli produceert in 1892 als eerste een draaiorgel dat voorzien is van een boekmechaniek: de melodieën worden niet meer met een cilinder maar met geponste boeken voortgebracht. Gavioli ontketent met deze vinding een ware revolutie in de wereld van de draaiorgelbouwers. Vanaf nu is het repertoire van een draaiorgel niet meer aan beperkingen gebonden. Kan men met een cilinder slechts acht korte melodieën ten gehore brengen,

9. Ludovico Gavioli II (1850-1923), zoon van Anselmo. Tijdens zijn directeurschap moet de orgelfabriek met filialen in het buitenland in 1912 haar deuren sluiten (Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

nu hangt dat aantal af van de hoeveelheid en de lengte van de boeken die men heeft. Een belangrijk bijkomend gevolg is dat het pneumatisch functionerende toetsenklavier meer mogelijkheden biedt om meerdere muzieklregisters te bedienen waardoor de muzikale mogelijkheden van een boekorgel aanzienlijk worden vergroot. Deze uitvinding wordt de eerste tien jaar uitsluitend toegepast in kermis- en dansorgels. Pas in 1903 verschijnen de eerste straatdraaiorgels met boekmechaniek in Nederland: orgelverhuurbedrijf Warnies in Amsterdam bestelt dan het eerste exemplaar.

Langzamerhand worden de cilinderorgels vervangen door de boekorgels. Zijn het van 1903 tot 1910 vooral Gasparini-orgels die de markt beheersen, van 1910 tot 1914 winnen de Limonaire-orgels terrein. Dit vanwege hun verfijnde klankkarakter én de aanwezigheid in deze orgels van meerdere registers. In de meeste Limonaire-orgels bevindt zich een solo-register op zang, de zogeheten menselijke stem of 'vox humana'.

Vanaf 1920 veroveren Belgische orgelmerken zoals Mortier, Koenigsberg, De Vreese, Bursens, Hooghuis, Duwijn en Decap, de markt. De in Nederland gevestigde Duitse orgelbouwer Carl Frei wordt eveneens een geduchte medespeler. De belangrijkste reden voor deze verschuiving is dat vanwege de oorlogsomstandigheden de import van Franse orgels vanaf 1914 stokt: Gavioli in Parijs is in 1912 opgehouden te bestaan. Limonaire die in 1908 het filiaal van Gavioli in Waldkirch heeft overgenomen, produceert daar orgels tot circa 1919. Na afloop van de Eerste Wereldoorlog sluiten de nog resterende Franse orgelfabrieken hun deuren.

Duitse orgelfabrieken als Ruth, Wilhelm Bruder Söhne, Gebr. Bruder, Wrede, Richter en Wellershaus produceren tot in de jaren '30 van de vorige eeuw. Zij krijgen echter veel te lijden van de economische crisis én de opkomst van andere, goedkopere, geluidsbronnen. Daardoor is de bouw van kermisorgels niet meer lonend.

10. Detail van een Alfred Bruder-kermisorgel, jaren '20 vorige eeuw (Foto: Brigitte Aust. Collectie: Markt- und Schaustellermuseum, Essen (Duitsland)).

8 Zie ook de website van de Kring van Draaiorgelvrienden: www.draaiorgel.org.
9 De firma Gavioli opent filialen in Manchester, Barcelona, New York en in 1898 in Waldkirch.

Na de Tweede Wereldoorlog komt de orgelproductie niet meer op het niveau van vóór die tijd. Orgelfabrikanten die de werkzaamheden wel hervatten, produceren andere typen automatisch spelende muziekinstrumenten.

Carl Frei vestigt zich in 1945 in Waldkirch in het Schwarzwald: hij is dan de enige producent en verbouwer van kermisorgels. De fabriek wordt na zijn dood in 1967, voortgezet door zijn zoon en naamgenoot tot diens overlijden in 1997.

HET CARL FREI-KERMISORGEL IN BREDA'S MUSEUM

In 2011 wordt de collectie van Breda's Museum verrijkt met een Carl Frei-kermisorgel gebouwd in Breda in 1934. Het is een forte-piano-orgel op Limonaire-gamma. In het forte worden de drie rijen vioolpijpen versterkt met een dubbele rij mixtuur, de accompagnementen met een rij trompetten en trombones op de basnoten.

Van dit type orgel zijn er in de periode 1934 tot 1938 minstens vier gebouwd. Eén van deze orgels wordt in de jaren '60 van de vorige eeuw door orgelverhuurder Henk Gossling verbouwd tot straatorgel. Later is dit verbouwde orgel in het buitenland terecht gekomen.¹⁰ Een tweede, een kermisorgel van kermisexploitant Vermolen, is, met uitzondering van het front dat nog origineel is, volledig en onherkenbaar omgebouwd en speelt nu in de Efteling.¹¹ Een derde is door kermisexploitant Joop van Eyk circa 40 jaar geleden naar Engeland verkocht. Het orgel in Breda's Museum is dus het nog enige overgebleven exemplaar van dit type in Nederland.¹²

11. Het Carl Frei-kermisorgel in de hangmolen van Tijs Eekhof, circa 1963 (Collectie: Mevrouw Kitty de Heer-Eekhof).

Het aangekochte orgel dateert van 1934. De eerste eigenaar is Piet van Gemert, een kermisexploitant uit Uden.¹³ Het orgel komt te staan in een hangmolen met paardjes, een zogeheten 'kindermolen'. Halverwege de jaren '50 van de vorige eeuw worden orgel en molen aangekocht door kermisexploitant Frans van Dam uit Amsterdam.¹⁴ Omstreeks 1963 koopt Tijs Eekhof in Wieringen het orgel met hangmolen voor zijn zoon Jan.¹⁵

Deze heeft er echter geen interesse in zodat de attractie al snel wordt doorverkocht aan kermisexploitant Jan Hoefnagels uit Echt. Hij verbouwt deze hangmolen tot vloermolen: de paardjes worden met stangen aan de vloer bevestigd. Deze vloermolen wordt verkocht aan zijn neef en naamgenoot, kermisexploitant Jan Hoefnagels. Het orgel houdt hij zelf. Het onderhoud is dan in handen van Henk Möhlmann. Omstreeks 1967 draagt Jan Hoefnagels dit orgel over aan zijn zoon Peer die het orgel vanaf de midden jaren '70 van de vorige eeuw laat stemmen door Carl Frei junior. Begin jaren '90 van de vorige eeuw laat hij de blaasbalg vernieuwen door Raymond Saedt uit Groesbeek. Drie keer trekt Peer Hoefnagels met dit orgel naar Amsterdam waar het op Koninginnedag wordt gedraaid. Met de aankoop in 2011 van het orgel van Peer Hoefnagels wordt Breda's Museum dus de zesde eigenaar.¹⁶

Het orgel is 240 cm hoog, 290 cm lang en circa 100 cm diep. Het klavier, waardoor de orgelboeken worden afgetast, bevindt zich aan de rechter zijkant. Bij het orgel horen twee kisten boeken, notages van Carl Frei, Piet Maas en Gerard Razenberg.

Deze worden gerestaureerd door Rein Schenk terwijl het orgel onder handen wordt genomen door restaurateur Toon Heesbeen.

Dit orgel dat altijd in een kermisattractie heeft gestaan, heeft zoals de meeste kermisorgels, geen naam.

12. Kisten met orgelboeken behorend bij het Carl Frei-kermisorgel uit 1934 (Foto: Jeroen Grosfeld. Collectie: Breda's Museum).

- 10 Dit gebeurt vaak. Met de oprichting van de Kring van Draaiorgelvrienden (1954) en het Nationaal Museum Van Speelklok tot Pierement (nu: Museum Speelklok) (1956) in Utrecht is er meer aandacht voor het orgel in het algemeen en het behoud voor Nederland in het bijzonder gekomen. Zo is het door Carl Frei gebouwde en in 1967 naar Canada (Edmonton) verkochte orgel 'De Cello' sedert 2008 weer terug in Nederland. Voor orgels die naar het buitenland zijn verkocht, wordt de term 'Adieu-orgels' gebruikt.
- 11 Het kermisorgel wordt aangekocht door B.M. Giezen voor zijn draaimolen. Na diens dood in 1948 gaan draaimolen en orgel over naar zijn stiefzonen Ben en Frans Vermolen. Hun zoon Johan verkoopt de draaimolen en het Carl Frei-orgel in 1996 aan de Efteling.
- 12 Mail van Cris van Laarhoven, directeur Museum Dansant in Hilvarenbeek, aan Jeroen Grosfeld, directeur Breda's Museum, d.d. 19 augustus 2010.
- 13 Petrus (Piet) van Gemert wordt op 16 april 1886 in Uden geboren. Zijn ouders zijn Petrus van Gemert, arbeider, en Cornelia Henraat. De laatste wordt ook wel 'Knillie van Bet Bummel' genoemd. Haar vader is Hendrikus (Hendrik) Henraat, scharenslijper, venter en koopman. Van hem is een foto van omstreeks 1923 bewaard gebleven, afgedrukt in *Uden in oude Ansichten* waarop hij te zien is met een orgel. Met dank aan de heer W. Rovers van de Heemkundekring Uden voor deze waardevolle informatie.
- 14 Met dank aan Cor Kater voor deze informatie.
- 15 Tijs Eekhof (Emmen 10-7-1917-Hoorn 12-1-1987) is eigenaar van een frituurwagen waarmee hij kermissen afgaat. Met dank aan mevrouw Henny Eekhof, mevrouw Kitty de Heer-Eekhof en Cor Kater voor deze informatie.
- 16 Met dank aan Drs. Rein Schenk en Peer Hoefnagels voor deze informatie. Het orgel krijgt het inventarisnummer G 4262.

13. Advertentie, circa 1920 (Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

De reden dat dit orgel door Breda's Museum is verworven, heeft te maken met het feit dat Carl Frei zich in 1920 als orgelbouwer in Breda vestigt. Zijn fabriek voor straat-, dans- en kermisorgels heeft hier tot 1945 gestaan.

LEVENSSCHETS

Carl Adolf (roepnaam Carl) Frei wordt op 4 april 1884 in Schiltach in het Schwarzwald geboren.¹⁷ Zijn vader, eveneens Carl geheten, is politieagent en wordt twee jaar later, in 1886 overgeplaatst naar Waldkirch.¹⁸ Op negenjarige leeftijd gaat Carl naar de muziekschool in Waldkirch. Daar wordt hij onderwezen in de muziektheorie (harmonieleer en contrapunt) en leert hij diverse instrumenten bespelen: de piston¹⁹ en de piano.

14. Tot aan zijn dood heeft Carl Frei senior vrijwel dagelijks piano gespeeld. Hier met zijn echtgenote Lilly in hun huis 'Heimathütte' in Waldkirch, augustus 1955 (Foto: Marcel van Boxtel. Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

Hij wordt als trompetspeler lid van de dan al gerenommeerde Waldkircher Stadtmusik.²⁰

In 1898 begint hij als noteur-arrangeur bij de firma Wilhelm Bruder Söhne, orgelfabrikant in Waldkirch. Daar leert hij intoneren en stemmen van cilinderorgels.²¹

In 1901 werkt hij in het filiaal van Gavioli in Waldkirch: Gavioli heeft zich hier in 1898 gevestigd en produceert alleen boekorgels.²² Hij wordt hier opgeleid tot pijpenintoneur, monteur en orgelstemmer. "In zijn vrije tijd kon men de jonge weetgierige orgelbouwer dikwijls aantreffen in een of andere "Wirtschaft", temidden van de Waldkircher orgelbouwers, die bij het drinken van een stevig glas bier loslippig werden en dan over hun vakgeheimen gingen snoeven. De gesprekken liepen meestal over het maken en intoneren van orgelpijpen. Geen woord ontging Carl Frei, wanneer bv. een zekere orgelbouwer, vermaard om het mooie timbre van zijn vioolpijpen, aan het gezelschap vertelde hoe monden, labia en kernspleten dienen te worden bewerkt om een speciale klankkleur te verkrijgen. Uitgerust met vele vaktechnische bijzonderheden ging hij dan later in de werkplaats net zolang experimenteren, totdat ook hij vioolpijpen kon maken met het gewenste timbre."²³

Op verzoek van Gavioli gaat hij eind 1902 naar het hoofdbedrijf in Parijs waar hij onder persoonlijke leiding van Ludovico II Gavioli arrangeert en noteert voor alle soorten orgels.²⁴ Ter ere van deze orgelfabrikant componeert hij zelfs in 1934 een mars: de 'Ludovico Gavioli Marsch'. Hij bezoekt voor deze firma tal van steden waaronder Rotterdam, Antwerpen, München, Berlijn en Hamburg. Eveneens wordt hij voor het monteren van orgels uitgezonden naar Italië, Zwitserland, Nederland, Duitsland en België.

In 1906 wordt Frei opgeroepen voor militaire dienst in Freiburg. Gavioli huurt voor hem een hotelkamer naast de kazerne zodat hij in zijn vrije tijd muziek voor orgels kan noteren. Ook maakt Frei in deze periode het ontwerp voor een 68-toets model voor Gavioli, de latere 68-Limonaire.²⁵ In deze Freiburgse tijd componeert hij 'Ein Kuss in Ehren kann niemand verwehren'.²⁶

Over zijn leertijd bij Gavioli is een anekdote bekend, opgetekend uit zijn eigen mond. Deze gaat over een 65-toets-orgel dat bestemd is voor Antwerpen.²⁷ "...." t'Was eenzelfde orgel als "de Jupiéter", maar het speelde miserabel"..... De heren eigenaars dachten dat de jonge Frei daaraan schuldig was omdat hij er aan had gewerkt. Frei werd op het kantoor van Gavioli geroepen en kreeg ter plekke een flink standje:" Je moet beter oppassen Frei, dit kan toch zo niet"... Frei maakte duidelijk dat hij aan de stemming van het orgel part noch deel had, dat was het werk van een ander geweest. Hij deed evenwel schuchter het voorstel om zélf het orgel te stemmen en daar Gavioli op dit moment –en zeker in aanwezigheid van die heren- op zijn kantoor geen deining wilde, ging hij – met een toch niet rimpeloos [sic] voorhoofd – maar accoord. Toen de mannen na enige tijd weer in de fabriek verschenen, was er een wonder geschied. Frei doet dat eenvoudig af:"ze zeiden me; Een orgel met

17 Zijn naam wordt als Karl in het geboorteregister geschreven.

18 Henk J. Kors, *De mooie lente*, p. [2].

19 Een piston is een kornet, een gebogen blaashoorn.

20 Herbert Jüttemann, p. 7.

21 Directeur van de firma is dan Franz Bruder II.

22 In de collectie van de Kring van Draaiorgelvrienden bevindt zich een document in typoscript van Carl Frei junior van augustus 1979 waarin hij ingaat op de orgelbouwersfamilie Gavioli in het algemeen en hun relatie met Carl Frei senior in het bijzonder.

23 Henri Bank, p. 5.

24 In Interview, p. 3 en 5, zegt Carl Frei dat hier "160 werkmannen" werken. Op p. 6 meldt hij dat er "ongeveer 3 noteurs" werken: "Dat was een Italiaan, en dan nog een juffrouw en Gavioli en ik was ook noteur..." en: "... 40 waren daar voor te kappen, de boeken te maken."

25 Dit komt omdat de Parijse firma Limonaire Frères in 1908 het filiaal van Gavioli & Co. te Waldkirch overneemt. Henri Bank, p. 6.

26 Freiburg, Garnisonslazarett 25 februari 1908.

27 In Interview, p. 9, noemt Carl Frei de eigenaar van de danszaal in Antwerpen waarvoor het orgel 'De Jupiter' is bestemd: Van Poeier.

zo'n mooie toon, hebben we nog nooit gehoord....." Hiermee was z'n begaafdheid –óók in het stemmen van orgels- al gauw bekend geworden en toch was hij opdat [sic] moment nog maar een jongen van zeventien jaar."²⁸

Na zijn dienstitijd gaat hij in 1908 bij de firma Th. Mortier, een bekend fabrikant van dansorgels en orchestrions, in Antwerpen als noteur aan de slag.

Met de Belgische orgelbouwers Emile de Vreese en Eusèbe Fasano start hij in 1910 een bedrijf in Antwerpen. Deze samenwerking duurt tot 1912: dan begint Carl Frei voor zichzelf, eveneens in Antwerpen.²⁹ Het eerste in zijn eigen bedrijf gebouwde 72-toets-orgel is bestemd voor Jan Griep, eigenaar van een restaurant in de Dijkstraat te Antwerpen.³⁰

Carl Frei huwt op 5 oktober 1910 de Belgische Leonia Ludovica (Lilly) Verloo.³¹

15. Carl Frei en Lilly Verloo, circa 1910 (Collectie: Stadsarchief Breda).

Het echtpaar krijgt op 7 november 1912 een zoon, Carl Johannes, die naar zijn vader wordt genoemd en dus ook Carl heet.³²

In 1914 wordt hij ingelijfd in het Duitse leger en wanneer hij in 1919 uit Russische krijgsgevangenschap terugkeert, heeft de Belgische staat zijn bedrijf gevorderd.³³ Hij is niet meer welkom in dit land en gaat terug naar het Schwarzwald waar hij kortstondig als noteur in dienst is bij orgelbouwer Alfred Bruder.

Op 1 maart 1920 vestigt hij zich in Breda. De aanleiding vormt de uitnodiging van Albert de Boeck om samen met hem en Dries Giezen een orgelfabriek aan de Haagdijk in Breda te beginnen.

Het voorstel voor de werkverdeling luidt als volgt: De Boeck noteert, Frei bouwt de orgels, en Giezen verzorgt de decoratie.³⁴ Er is een briefje van 23 januari 1920 bewaard, gericht aan beide heren. Daarin zegt Frei toe met hen in zee te willen gaan en vraagt hen om de benodigde papieren voor hem en zijn gezin in orde te maken.³⁵

16. Albertus Hendrikus (Albert) de Boeck (Bergen op Zoom 1895-Breda 1950) (Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

Carl Frei
 Früher Orgelfabrik
 Antwerpen (Belgien).
 Spezialität:
 = Notenblätter =
 für Orgeln aller Art.

Waldkirch den 23. 1. 1920

Hynken de Boeck en Giesen
 Breda

In mijne Brief express vom 21. dezer heb ik
 vergeten te zeggen wat volgt:

Ik zijn bereid met U een Orgelfabrik te beginnen
 en was het, het beste dat U zorgde om de noodige
 papieren voor mij, Trouw en jonge naar Holland
 te komen, doch zou het mij liever zijn U eerst
 hier persoonlijk te spreken, Het welke voor U
 zeer gemakkelijk is.

In afwachting van U spoedig te lezen,
 stuur ik U mijne beleefde groeten
 Met Hoogachting
 Carl Frei

17. Brief van Carl Frei aan Albert de Boeck en Dries Giesen, 23 januari 1920 (Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

Op 19 maart wordt als woonadres opgegeven Boschstraat 146 A.³⁶ De samenwerking is echter

- 28 Interview, p. 9 en 10; Henk J. Kors, Vader Carl Frei, p. [5]. Kors baseert zich op een interview met Frei in 1956. Frei is ten tijde van de anekdote geen zeventien maar achttien jaar oud. Met dank aan Drs. Rein Schenk voor de informatie. Een andere visie op deze gebeurtenis geeft Henri Bank, p. 5. Bank gaat uit van boycot en opzet "Het personeel van de grote orgelfabriek Gavioli & Co. bestond voornamelijk uit Fransen, Italianen en Belgen, waartussen Carl Frei als kundig vakman en als enige Duitser soms door zijn collega's werd tegengewerkt." Bank illustreert dit met twee gebeurtenissen: de anekdote opgetekend uit de mond van Frei, en een boek met muziek van de opera 'Tannhäuser' van Wagner dat met opzet verkeerd is uitgekapt. Over het eerste incident zegt hij: "De noteur [Frei] betoogde, dat hij de gamme zorgvuldig had overgenomen en vroeg toestemming de aansluitingen van het orgelklavier te mogen controleren. Tijdens het testen met de gamme kwam hij tot de ontdekking, dat de monteurs zich hadden "vergist" bij het aansluiten van de slangen." Toch stelt Bank op p. 6 dat Frei desondanks met genoegen terugdenkt "aan de tijd, dat hij onder de grootmeester Gavioli werkte." Ook Carl Frei zelf heeft zich uitgelaten over andere vormen van boycot.
- 29 In Interview, p. 7, meldt Carl Frei dat hij in deze periode hoofdzakelijk dansboekjes maakt; deze boeken met dansmuziek zijn 3.30 meter lang. De reden: "Die mochten niet langer zijn, anders verdienden ze niks in de danszaal."
- 30 Interview, p. 7; Henri Bank, p. 6.
- 31 Antwerpen 5 juni 1891-Waldkirch 30 september 1982.
- 32 www.press4free.com/carl-frei-senior.html. Fest im Takt, p. 9. Op p. 168 is een genealogie van de familie Frei opgenomen. Carl Frei junior sterft op 25 maart 1997 te Waldkirch.
- 33 Hij componeert op 4 februari 1919 in Rusland een mars, 'Friedensglocken' getiteld. Bekend is ook de in 1918 te Kijjelli gecomponeerde mars 'Podkoroemoje' die ook wel onder de naam 'Russische mars' zeer bekend wordt door de Nederlandse orgels.
- 34 A.M. Broeke, p. 3 en Alois Broeke, p. 12. Henri Bank, p. 6. Dries of Andries Giesen is de zoon van kermisexploitant B.M. Giesen, die in de Bredase periode een Carl Frei-kermisorgel bestelt voor zijn draaimolen. Draaimolen en orgel bevinden zich sinds 1996 in de Efteling te Tilburg.
- 35 Alois Broeke, p. 12. Het briefje is als illustratie afgedrukt.

18. Carl Frei met zijn familie en personeel voor de orgelfabriek in Breda. Zesde van links: Carl Frei senior; vijfde van links: Lilly Frei-Verloof, en zevende van links: Carl Frei junior met hond, circa 1925 (Collectie: Stadsarchief Breda).

van korte duur en Frei gaat zelfstandig verder in een pand in de Frederikstraat 146 A, nabij het station.³⁷ Hij begint een eigen fabriek voor straat-, dans- en kermisorgels.³⁸

Op 25 augustus 1921 meldt Frei zich bij de Bredase politie ter verkrijging van een identiteitskaart. Dit betekent dat zijn verblijf in Breda een permanent karakter heeft gekregen.³⁹ Op 8 januari 1923 verhuist hij naar Beijerd 1 en op 27 april in datzelfde jaar naar Kerkplein 1.⁴⁰ Enkele maanden later, op 15 oktober, woont hij in de gemeente Teteringen. Fabriek met woonhuis ligt aan de Terheijdschehoek G 18.⁴¹

19. Advertentie in De Komeet, een tijdschrift voor kermisexploitanten, 1939 (Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

CARL FREI wenacht alle vrienden en zijne cliëntèle een gezond en voorspoedig 1939.
 Deze wenach zal zeker in vervulling gaan met EEN GOED ORGEL van:

CARL FREI, orgelfabrikant, Breda
 gewoone Muzikbewerker-Barmonist van het Melle „Cavéll“ te Parijs.

STEMT, REPAREREET en VERBOUWT alle soorten Draaiorgels.
 Levering van Muziekboeken vanaf f 0,70, idem met Doorlopende Linnen vanaf f 0,75.
 Vervanging van NIEUWE ORGELS in zijne werkplaats tegen concurrerende prijzen,
 zowel Dans-, Straat- en Kermisorgels, in de alomtegenwoordige mooie en solide afwerking.

Extra koopjes in 2e hands ORGELS!
 GASPARENI ORGELS met 50 n. nieuwe muziek zaaf keuze, f 200,—.
 BRUDER ORGEL, geschikt voor draaimolen, met doorlopende kist met muziekboeken,
 prijs f 175,—. Verder nog in voorraad goede 2e hands ORGELS, merk: RUTH,
 WELLERHAUS, RICHTER, enz. Alles in prima staat! Komt zien en U koopt!

Aanbeveling: f 100

CARL FREI & Zn., Terheijdscheweg G 14-15, BREDA.

Op 6 juli 1923 krijgt hij een vergunning om een bergplaats en werkplaats te bouwen.⁴² De bergplaats dient voor de stalling van een 40-tal orgels met driewielig onderstel die Frei in 'Het Roode Zand', nu het Rode Zand in het centrum van Rotterdam, heeft aangekocht.⁴³

In de werkplaats bouwt hij zijn orgels. De ervaring die hij heeft opgedaan in de Duitse, Franse en Belgische orgelfabrieken, komt hem nu van pas. Hij ontwerpt sterk uiteenlopende typen draaiorgels die, in combinatie met een geheel nieuwe en eigen klankstructuur, zeer gewild worden. Met name zijn glasheldere bourdon op zang "welke dankzij de sublieme wijze waarop Carl Frei deze intoneerde en gelijkmatig zwevend stemde in de draaiorgelwereld zó geliefd zou worden dat in de jaren dertig ook andere orgelbouwers die voorheen nimmer een dergelijk register op zang in hun orgels bouwden, er een eer in gingen stellen in de eerste plaats een fraaie bourdon op zang te creëren."⁴⁴ "De orgels klonken luid, maar waren wel gebaseerd op voornamelijk 8-voets registers en zwevend gestemd, waardoor hun geluid verdroeg. Dit in tegenstelling tot de vroegere straatorgels van Gasparini en Limonaire (en zelfs sommige kermisorgels), die veel meer hogere registers hadden. Carl Frei kon in zijn orgels in de melodieprijzen volstaan met het door hem uitgevonden register "bourdon céleste".⁴⁵ Zijn orgels zijn zeer gewild "... wat de Stradivarius is onder de violen, is het Carl-Frei orgel onder de pierementen...".⁴⁶ Hij krijgt talloze orders met name uit de kermisbranche. Tot zijn eerste opdrachtgevers behoren onder anderen Goudszwaard,⁴⁷ B.M. Giezen,⁴⁸ Fred Schulte, Van Bergen, A.H. Kunkels,⁴⁹ Vader, Lutgens (Roermond), Jan Peters, J.W. Janvier, Hubert Wolfs (Breda, Goudszwaard, Rotterdam), en Gerrit van der Wouden (Lekkerkerk).⁵⁰ Ook draaiorgelverhuurbedrijven zoals Louis Holvoet en J. Diepstraten in Rotterdam en Van Jaaren en Möhlmann-Warnies in Amsterdam, zijn afnemers van zijn orgels.⁵¹ Het laatstgenoemde bedrijf is ontstaan uit het eerste orgelverhuurbedrijf in Nederland van Leon Warnies. Na zijn dood leiden zijn zonen Gabriel en Léon namens hun moeder het bedrijf. Wanneer zij in 1910 overlijdt, wordt de zaak voortgezet als Gebrs. L. & G. Warnies. Op 23 november 1923 worden alle 54 orgels van dit bedrijf geveild. Veertien orgels worden op de veiling aangekocht door hun zus Suzanne Möhlmann-Warnies. Dit vormt de start van het orgelverhuurbedrijf Möhlmann-Warnies geleid door Suzannes zoon Henk.⁵²

36 Alois Broeke, p. 12, A.M. Broeke, p. 3, en collectie Kring van Draaiorgelvrienden.

37 Alois Broeke, p. 12 en 13.

38 De zaak van Frei wordt op 21 maart 1923 ingeschreven in het handelsregister.

39 Alois Broeke, p. 12.

40 Alois Broeke, p. 13. Het is niet helemaal duidelijk of dit woon- en/of fabrieksadressen zijn.

41 Teteringen wordt op 1 januari 1942 bij Breda gevoegd. In 1929 zijn naam en nummer Terheijdenschehoek G 18, gewijzigd in Terheijdenschehoek G 14 en G 15. Het woonhuis betreft G 14 en de fabriek G 15.

42 Alois Broeke, p. 13. In de daaropvolgende jaren worden zowel de bergplaats/het magazijn als de werkplaats regelmatig verbouwd.

43 Alois Broeke, p. 13.

44 Mr. R. de Waard, *Het draaiorgel*, p. 47.

45 *Fest im Takt*, p. 28.

46 Feite Posthumus 1967, p. 3.

47 Interview, p. 9.

48 H. van Oers en H. van Oers, *Draaimolen*. Giezen reist met een draaimolen waarin eerst een gehuurd en vanaf 1913 aangekocht orgel staat. Eerst een Gasparini, daarna een Bruder en weer later een 49-toets Carl Frei-orgel met boeken van Frei. Na de dood van Giezen komt het orgel in handen van zijn stiefzonen Ben en Frans Vermolen. Na verkocht te zijn geweest naar Canada komen draaimolen en Carl Frei-orgel uiteindelijk in 1996 in de Efteling te Tilburg terecht.

49 H.G.D., 'In memoriam Carl Frei', in: *De Nederlandse Kermis*, 31 mei 1967, meldt dat Frei voor kermisexploitant A.H. Kunkels een 110-toets-Ma-renghi-orgel verbouwt.

50 Henri Bank, p. 6.

51 Henri Bank, p. 6.

52 Meer gegevens zijn te vinden in Rein Schenk I en II.

CARL FREI

GEWEZEN MUZIEKBEWERKER-HARMONIST VAN HET HUIS BAVIOLI VAN PARIS

ORGELFABRIEK

STEMMEN EN REPAREREEN

MUZIEKBOEKEN VOOR ALLE SOORTEN DRAAIORGELS

Terheijdenscheweg, G 18, BREDA

BREDA, den 23. Maart 1931

Waarde vriend Henk!

Jk heb het Orgel nog eens goed bekeken en kom tot de conclusie dat het niet veel zal veranderen met 2 nieuwe Violons en een Celeste en Bourdon of tegenzang. mag ik M een ander voorstel doen dan krijgen wy een heel ander Orgel als volgt:

Orgel op game 65 tranches systeem Carl Frei hengen (hetzelfde game als Orgel 65 tranches welke ik M geleend heb, ok kan M dezelfde boeken spelen:

2 Bassen bybrongen

2 Trombones " "

1 Key Violon

2 " Celeste

2 Key Bourdon

Exemplor op Violon, Celeste of Bourdon

tegenzang blijft in de Tichew met een Key tegenzang in het Orgel.

Heemleidingen en Heemgoue met Gondone en Toile Carillon vervalt

Steute

Orgel

Orgel met 50 meter nieuwe muziek

fl 450

Schryft my per omgaaude teuuck dan lat ik beginnen.

Met beleefde groeten

Carl Frei

Dit bedrijf doet goede zaken met Carl Frei. Het koopt niet alleen orgels van hem aan maar ook veel boeken. In opdracht van Suzanne Möhlmann-Warnies bouwt Carl Frei in 1927 'De Cello'.⁵³

In Breda zelf bestelt Petronella Huijskens-van Aart in 1923 een orgel voor haar café 'De Vereniging' aan de Halstraat 1 te Breda.⁵⁴ Op de muziek van 'Het Huijskens orgel' kan worden gedanst. Tijdens het carnaval, de kermis of andere grote feesten, speelt het orgel in de pauzes van de livemuziek.⁵⁵ In zijn bundel *Bredase verhalen*, vertelt Kees Fens senior erover. "Volgens goede Roomse traditie ging je Zaterdags na de badkuip ook een geestelijke schoonmaak houden, minstens eens per veertien dagen. Je zat dan in een donkere kerk, waar alleen bij de biechtstoelen een lamp brandde, op een stoeltje van een cent, op je beurt te wachten. Als de betrokken geestelijke geen penitenten had, liep hij in het zij- of achterpad te brevieren, zoveel stappen heen en zoveel stappen terug. Het enige gerucht in een doodstille kerk, of het moest zijn dat het orgel van Huijskens (Uskes) in de Halstraat erg hard speelde."⁵⁶ In 1978 verhuist het orgel naar het Museum Speelklok in Utrecht.⁵⁷

Uiteindelijk werken bij Carl Frei zeven werknemers en besteedt hij ook klussen uit aan andere bedrijven.⁵⁸

Tijdens de Tweede Wereldoorlog moet Carl Frei weer in dienst. Hij wordt als Duits reserve-officier opgeroepen door de Wehrmacht en ingezet bij de bewaking van het vliegveld Gilze-Rijen en de brug bij Vianen. Hij schrijft op 16 november 1944 de compositie 'An der Vianen Brücke' en op 20 november datzelfde jaar het lied 'Erinnerung' en de 'Vianen Serenade'.⁵⁹

Zoon Carl is met zijn vrouw, Catharina Johanna (Toos) van den Heuvel, op 10 juni 1940 naar Düsseldorf verhuist.⁶⁰

Op de dag van de bevrijding van Breda, 29 oktober 1944, wordt de nering van Frei opgeheven vanwege zijn Duitse afkomst. Op 25 januari 1945 wordt A.H. (Albert) de Boeck door de Militaire Commissaris tot vermogensbeheerder van de bezittingen van Frei benoemd. De Boeck is kermisexploitant. Hij zal deze taak uitoefenen tot 22 mei 1948.⁶¹ Hoogstwaarschijnlijk zijn in het huis en de fabriek van Frei enige tijd bevrijders ingekwartierd. Vrij snel echter betreft De Boeck zelf het pand en begint met een orgelbedrijf.⁶² In 1948 worden Frei's bezittingen - het huis, de werkplaats, het magazijn en wat bouwland - geveild. De nieuwe eigenaar wordt Albert de Boeck.⁶³ Hij blijft hier tot zijn dood op 22 april 1950 werkzaam.⁶⁴

53 Rein Schenk I, p. 90. De offerte en rekening zijn bewaard gebleven en op p. 91 afgebeeld. 'De Cello' is bedoeld als serieuze concurrent van het Gasparini-orgel 'De Vijf Beelden' van Holvoet in Rotterdam. Meer informatie over dit orgel is te vinden in het bij de CD behorende boekje '63 toets Carl Frei draaiorgel 'de Cello' Als vanouds', uitgegeven door het Nationaal Fonds Draaiorgelbehoud in 2010.

54 Nu café 'De Bommel'. Petronella Huijskens-van Aart (1869-1948) zet na de dood van haar man Jac. (Koois) Huijskens (1869-1914) het café voort. Ook voor het spelen van mechanische muziek dient een vergunning aangevraagd te worden. Er is een vergunning bewaard gebleven van 27 april 1933 voor het spelen van 'Het Huijskens Orgel' in café 'De Vereniging'.

56 Kees Fens sr., *Den dieje van mijn. Bredase verhalen* (Breda z.j.), p. 29.

57 'From Musical Clock to Street Organ', p. 11 op: www.gdmoa.org/en_zhanting/en_zhengzaizhanchu/10450.jsp. Een tekst geplaatst naar aanleiding van een tentoonstelling in het Guangdong Museum of Art (China) van 19 september tot en met 11 november 2007. Geëxposeerd zijn 50 topstukken uit de collectie van Museum Speelklok in Utrecht waaronder 'Het Huijskens orgel'.

58 Herbert Jüttemann, p. 7.

59 *Fest im Takt*, p. 157, 159, 167.

60 Alois Broeke, p. 13. Het echtpaar is op 29 februari 1940 te Eindhoven gehuwd.

61 Alois Broeke, p. 14. In *Het Pierement*, jaargang 28, nr. 1 (januari 1981), p. 3 tot en met 5, is een artikel van A.M. Broeke over Albert de Boeck gepubliceerd.

62 A.M. Broeke, p. 5.

63 Alois Broeke, p. 14. In 1936 wordt op naam van Lilly Frei een huis met erf gesteld eveneens aan de Terheijdenscheweg gelegen. Dit onroerend goed wordt in 1950 verkocht aan P.J.L.H. van de Mortel, een chauffeur woonachtig in Breda.

64 A.M. Broeke, p. 5. Na zijn dood gaat het pand over in handen van F. Bouwmeester, handelaar in lopen en metalen. In 1966 wordt het pand in verband met de aanleg van een nieuwe weg, gesloopt.

Na de bevrijding van Nederland wordt Frei, na een kort verblijf in Amersfoort, op 14 juni 1945 geïnterneerd in een gevangenkamp van de Engelsen in Esens (Ostfriesland).⁶⁵ In zowel Amersfoort als Esens schrijft Frei vele composities. Menig titel geeft zijn gevoel bloot: 'Die Heimathütte', 'Die Heimfahrt Intermezzo', 'Ein Gruss an Waldkirch', 'Erinnerungen an Breda', 'Kameradschaft', 'Lied ohne Worte', 'Lilli', 'Mein Waldkirch', 'Mutterlied', 'Sehnsucht', 'Warum?' en 'Vergiss mein nicht'.⁶⁶

Zijn vrouw is inmiddels naar Duitsland vertrokken en na zijn vrijlating vestigt de familie Frei zich in Waldkirch.

Over zijn vertrek naar Duitsland zegt Frei in een interview: "...We hadden niets meer en aan gereedschap was ook niet te komen in deze tijd. Maar wij hielden vol en hebben ook hier weer mooie nieuwe instrumenten gefabriceerd. De hoofdzaak is; frisse moed en..... op tijd een glaasje bier."...."⁶⁷ Hij betreft zijn vakantiewoning 'Heimathütte' geheten, even buiten het centrum van Waldkirch en gebouwd op een heuvel.⁶⁸ In een zaal van Gasthaus 'Zum Rebstock' begint hij een bedrijf dat orgels bouwt, verbouwt en repareert.

21. Gasthaus 'Schwarzwälderhof' in Waldkirch. Carl Frei senior voor de deur van zijn orgelfabriek in het Gasthaus, 1954 (Foto's: Marcel van Boxtel. Collectie: Stadsarchief Breda).

22. Orgelbouwers Carl Frei senior en junior voor hun orgelfabriek in Waldkirch, 1956 (Foto: Marcel van Boxtel. Collectie: Stadsarchief Breda).

Al in 1946 verlaat een eerste door hem gebouwd orgel deze werkplaats.⁶⁹ Vervolgens krijgt hij een beter onderkomen in de zalen achter Gasthaus 'Schwarzwälder Hof' om zich vervolgens in 1959 permanent te vestigen als Carl Frei & Sohn in een pand aan de Kandelstrasse waar ook een woning bij hoort die Carl junior met zijn gezin betreft.⁷⁰

Vader en zoon Frei zijn dan nog de enigen die het vak van kermisorgel(ver)bouwers in Waldkirch uitoefenen; na de Tweede Wereldoorlog is de markt voor straat-, kermis- en dansorgels ingezakt.

23. Het eerste naoorlogse kermisorgel gebouwd door Carl Frei in opdracht van Otto Barth, 1948. Van links naar rechts: Carl Frei junior, Wilhelm List (beeldhouwer), Henrich Mack (wagenbouwer), Otto Barth en Carl Frei senior (Collectie: Stadsarchief Breda).

Nog werkzaam zijn Gebr. Decap, Mortier (tot circa 1950), Decap Herentals, Verbeeck en Bursens. De Gebr. Decap en Decap Herentals produceren onder meer hybride orgels met pijpen en elektronische geluidsbronnen.⁷¹

Twee nieuwe orgels van Frei worden voor Nederland gebouwd: 'De Gouden Engel' in 1964 en 'De Korsikaan' in 1974.⁷² Ook uit deze naoorlogse periode dateert het zogeheten 'Zierer-Orgel', bestemd voor kermisexploitant Zierer in München. Het wordt gebouwd door Carl Frei senior en verlaat in 1949 de werkplaats. In 1968 komt het orgel terug om uitgebouwd te worden tot het grootste kermisorgel ter wereld. Het orgel wordt overgenomen door de Gebroeders Conklan die er twaalf kermissen in Noord-Amerika mee bezoeken.⁷³

Kleindochter Carla Hentschel-Frei heeft haar grootvader zeventien jaar gekend en herinnert zich zijn dagindeling: "De dagelijkse gang van zaken had voor mijn grootvader heel heldere structuren. 's Morgens werkte hij in de werkplaats en na het middageten speelde hij altijd piano. Aansluitend ging het dan naar Gasthaus "Felsenkeller". Als het maar even kon, nam

65 Alois Broeke, p. 14.

66 *Fest im Takt*, p. 157 tot en met 167.

67 Henk J. Kors, Vader Carl Frei, p. [7].

68 Henk J. Kors, Vader Carl Frei, p. [3]; www.press4free.com.

69 Henri Bank, p. 7.

70 www.press4free.com. *Fest im Takt*, p. 9.

71 Met dank aan Alois Broeke voor de informatie.

72 Rein Schenk II, p. 144.

73 Herbert Jüttemann, p. 7 en 8. Een foto van dit orgel is afgebeeld op p. 8. Het orgel staat nu in het Museum für Musikautomaten in Seewen (Zwitserland).

mijn grootvader mij mee. Hij bestelde dan voor mij een “sinalco” met een pakje zoutstengels erbij. Meestal waren we daar zo'n twee uur. In Gasthaus “Felsenkeller” ontmoette mijn grootvader vaak bekenden. Er was daar ook een orchestrion. Hij liet het telkens weer spelen en keek ernaar – dat hoorde bij de vaste rituelen.⁷⁴

Carl Frei overlijdt op 10 mei 1967. Het bedrijf wordt voortgezet door zijn zoon Carl.⁷⁵

24. Overlijdensbericht van Carl Frei senior, 1967 (Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

DE ORGELFABRIEK VAN CARL FREI IN BREDA

Carl Frei bouwde complete orgels in zijn fabriek aan de Terheijdenscheweg G 15 in Teteringen. Daarnaast is een groot deel van zijn werkzaamheden gewijd aan de verbouwing van orgels. Een schier eindeloze rij orgels is door hem onder handen genomen waarbij vele zijn voorzien van een zogeheten Carl Frei-systeem: door Frei samengestelde muziekregisters die vanwege de klankkleur zeer geliefd worden.

Door Carl Frei gebouwde orgels zijn: ‘Het Huijskens orgel’ uit 1923,⁷⁶ ‘De Dubbeldik’, ook wel ‘Het Dubbeldikkie’ geheten, dat in 1926 de fabriek verlaat. De naam heeft het orgel te danken aan zijn gezette eigenaar. Het orgel is voorzien van veel boeken waarvan enkele met naam bekend zijn: de ‘Pierrotwals’, ‘Serenade 4’, en ‘Viva el Torero’.⁷⁷ In 1928 wordt ‘De Vierkolommen’ ook wel ‘De Vierkolom’, ‘De Vier Kolom’ of ‘De Kolommenkast’⁷⁸ genoemd, gebouwd voor de Rotterdamse orgelverhuurder Holvoet. Dit orgel dat in Rotterdam wordt gedraaid, geniet een grote populariteit. Zoals veel orgels wordt ook dit exemplaar in 1947 aan iemand in Amerika verkocht en bevindt zich in de stad Holland in de staat Michigan.⁷⁹

Uit 1929 dateren ‘De Grote Radiokast’ en ‘De Kleine Radiokast’.⁸⁰

Deze orgels zijn voorzien van de allernieuwste boeken waaronder de ‘Broadway Melody’ uit de gelijknamige film die precies op dat moment in het Tuschinski Theater draait.⁸¹ ‘De Grote Radiokast’ heeft in Hilversum nog voor de AVRO gespeeld.⁸²

Het grootste type straatorgel dat door Carl Frei wordt gebouwd is het 90-toets-orgel. Hij vervaardigt een serie van dit type orgel: ‘De Negentiger’, ‘Het Zaalorgel’ of ‘De Lekkerkerker’,⁸³ ‘De Blauwe Pilaar’, ‘De Harmonika van Holvoet’,⁸⁴ ‘De Harmonika van Möhlmann’,⁸⁵ ‘De Dubbele Bifoon’,⁸⁶ ‘De Hindenburg’,⁸⁷ ‘De Pod’,⁸⁸ ‘De Cementmolen’, ‘De Hagenaar’, en ‘De Gouwe’.⁸⁹

25. Orgel 'De Kleine Radio' gebouwd door Carl Frei senior in 1929 te Breda. De foto is kort na levering genomen voor de orgelloods van de firma Möhlmann-Warnies, Brouwersgracht 258 in Amsterdam (Collectie: Stadsarchief Breda).

74 *Fest im Takt*, p. 26.

75 Een prachtig en gevoelig artikel naar aanleiding van het overlijden van Carl Frei junior is geschreven door Frédéric Keller, die gedurende vijftien jaar met Frei junior heeft samengewerkt. Het artikel is in het Frans verschenen als 'Carl Frei Junior: un personnage', in: *Musiques Mécaniques Vivantes* (1997), p. 19 tot en met 25 en in het Duits als 'Carl Frei', in: *Die Drehorgel*, jaargang 28, nummer 53 (december 1997), p. 11 tot en met 17. Voorts verschijnen de artikelen: 'In memoriam Carl Frei jun.', in: *Die Drehorgel*, nummer 52 (juli 1997); Wim Snoerwang, 'In memoriam Carl Frei junior', in: *Het Pierement*, nummer 3 (juli 1997), p. 123 en 124; Bernhard Häberle, 'Zum Gedenken an Carl Frei jun.', in: *Das mechanische Musikinstrument*, nummer 69 (juli 1997), p. 52.

76 Volgens Van der Vlucht, p. 181, is dit het eerste orgel dat Frei in Breda bouwt.

77 F. Wieffering, p. 197. Op dezelfde pagina staat een foto van 'De Dubbeldijk'.

78 'De Vier Kolom' wordt uitgebreid besproken door Feite Posthumus 1964, p. 6 en 7. Op p. 6 staat een foto van dit orgel. Koos Coenen heeft met dit orgel in Rotterdam getrokken. Zie ook Rein Schenk I, p. 90.

79 F. Wieffering, p. 165 en 166. Op pagina 165 staat een foto van 'De Vier Kolom'. Feite Posthumus 1964, p. 9, meldt dat 'De Vier Kolom' naar Amerika is gegaan en "Het gerucht gaat, dat het orgel verbrand is, maar zekere gegevens ontbreken ons." Rein Schenk meldt dat vaststaat dat het orgel niet verbrand is, maar niet meer speelt.

80 Rein Schenk I, p. 93, meldt dat dit orgel in 1967 is gerestaureerd door Anton Plier. Henk Möhlmann heeft van dit orgel opnames laten maken en met name de Edison Bell-serie is de moeite waard. Afbeeldingen van de catalogi van Edison Bell staan op p. 94.

81 F. Wieffering, p. 159 tot en 162. Op p. 159 en 161 staan respectievelijk een foto van 'De Grote Radiokast' en 'De Kleine Radiokast'.

82 F. Wieffering, p. 159. Een foto van 'De Grote Radio' staat afgebeeld in Rein Schenk I, p. 90 en 93. Het orgel wordt in de jaren '70 van de vorige eeuw bezit van Dries Neleman die het restaureert. Van dit orgel heeft Henk Möhlmann in 1930 twaalf grammofoonplaten van het merk Homocord laten maken.

83 Feite Posthumus 1964, p. 8, noemt dit orgel. Dit orgel brengt orgelverhuurder Louis Holvoet in Rotterdam op straat. Herbert Jüttemann, p. 7, merkt op dat er twee grammofoonplaten met muziek van dit orgel zijn uitgebracht door Polydor (SEP 6023 en SEP 6024). In *Het Vrije Volk* en *Het Nieuwe Dagblad* van 3 september 1963 staan artikelen over 'De Lekkerkerker': het orgel wordt onder handen genomen door Carl Frei junior terwijl het front door Feite Posthumus wordt opgeknapt. Voorts dat Willem Roodbol, de exploitant-eigenaar, toestemming van de gemeente Gouda heeft gekregen het orgel zes dagen per week te mogen spelen.

84 'De Harmonika' gespeeld 'De Harmonica' wordt uitgebreid besproken door Feite Posthumus 1964, p. 7 en 8. Op p. 7 is een foto van dit orgel afgebeeld. Het betreft hier het orgel dat in Rotterdam op straat wordt gebracht door Holvoet.

85 In Rein Schenk I, p. 94, staat een foto van dit orgel.

86 'De Dubbele Bifoon' of 'De Dubbele Biphone' is volgens Rein Schenk II, p. 140, een verbouwd Koenigsbergorgel uit 1935. Het orgel bevindt zich sinds 1975 in het Museum Speelklok in Utrecht omdat "dit het enige '90 toets' Carl Frei orgel is dat nog steeds in de staat is zoals het door Frei is afgeleverd."

87 'De Hindenburg', ook 'De Bifoon' genaamd, wordt besproken door Feite Posthumus 1964, p. 8. Op p. 8 is een foto van dit orgel afgebeeld. Arie Hanselman heeft het orgel in Rotterdam gedraaid.

88 De naam 'De Pod' dankt het orgel aan orgelexploitant Jan de Vries, bijgenaamd Jan de Pod, die het orgel huurt. Rein Schenk II, p. 140, meldt dat in 1939 voor Odeon opnames van dit orgel zijn gemaakt.

89 Mr. R. de Waard, *Het draaiorgel*, p. 53.

26. Orgel 'De Pelikaan' in 1929 verbouwd door Carl Frei senior in Breda, jaren '30 vorige eeuw (Collectie: Stadsarchief Breda).

De twee bekendste zijn 'De Negentiger' en 'De Cementmolen'.⁹⁰ 'De Negentiger' uit 1930 begint zijn carrière in Rotterdam.⁹¹ De gespeelde boeken zijn enorm populair zoals de wals 'Noël', 'Harmonica Jim', en de tango 'Ole Guapa' van 'Malando' Maasland.⁹² 'De Cementmolen' die een bewogen geschiedenis kent, is genoemd naar het grote wiel met de rechte spaken.⁹³ Andere Frei-orgels die uit deze periode stammen zijn 'De Vijf Beelden', 'De Blauwe Trom', 'De Vliegende Vleugel' en 'De Sik'.⁹⁴

Het meeste werk van Frei vloeit voort uit het in opdracht verbouwen, repareren en reviseren van orgels. De opdrachten zijn afkomstig van kermisexploitanten, danslokaalhouders en draaiorgelverhuurbedrijven.

In 1929 krijgt Frei opdracht van de Rotterdamse orgelverhuurder Louis Holvoet om het van oorsprong Limonaire-orgel 'De Pelikaan' te verbouwen.

Dit orgel uit 1912-1913 kent, zoals zovele orgels, een bewogen bestaansgeschiedenis.⁹⁵ Frei voorziet het orgel van diens kenmerkende registers violon céleste op zang en zeven undamaris op tegenzang. Het resultaat is een 67-toets Carl Frei-orgel. Ook het front wordt volledig vernieuwd.⁹⁶ De waardering voor dit verbouwde orgel is groot.

Feite Posthumus, die later vele artikelen over orgels zal publiceren, maakt op jeugdige leeftijd kennis met 'De Pelikaan'. Hij tekent op "De eerste Carl Frei-blikseminslag die ik beleefde, kwam, toen ik de Pelikaan voor het eerst ontmoette... Oef, oef, dat was een confrontatie die nog steeds in mijn memoriaal gekerfd staat! Dit orgel maakte een kolkende stroom gevoelens van zeer gemengde aard in mij wakker...! Dat ik hier met een wel zeer bijzonder soort orgel te maken had, stond van meet af aan voor mij vast, want zulke klanken had ik nog nimmer uit enig ander orgel horen komen".⁹⁷ In de jaren '50 van de vorige eeuw wordt het orgel verkocht aan de Efteling in Tilburg waar het nu nog speelt.

Eveneens in de jaren '20 van de vorige eeuw wordt het van oorsprong Duwijn-dansorgel 'De Stolwijker' door Carl Frei verbouwd.⁹⁸ De naam van het orgel is ontleend aan de plaats waar het orgel door danszaalhouder en draaiorgelverhuurder Gerrit van der Wouden in Lekkerkerk, wordt verhuurd: Stolwijk. Het is niet bekend wat Frei aan het oorspronkelijke orgel heeft gewijzigd.⁹⁹ Het is dan nog een dansorgel. Na allerlei wijzigingen wordt 'De Stolwijker' een gemankeerd straatorgel. In de tweede helft van de jaren '30 van de vorige eeuw wordt het orgel voor de tweede keer onder handen genomen door Carl Frei. Hij verbouwt het tot een 'echt' straatorgel. Het krijgt een 72-toets gamma met de registers viool, violon céleste, bourdon op zang en undamaris op tegenzang.¹⁰⁰

In 1930 verbouwt hij een Gasparini-orgel 'Het Snuffeltje' of 'De Snuffel' voor de firma Möhlmann-Warnies. In datzelfde jaar worden grammofoonplaten van dit orgel gemaakt.¹⁰¹ Tussen 1932 en 1936 verbouwt Frei 'De Sik', 'De Tiet', 'De Duif', 'De Bloemenmeid' en 'De Pruik' tot 72-toets-orgels.¹⁰²

Zelf koopt Frei een 86-toets-Mortier-dansorgel uit 1913 aan. Hij verbouwt het in 1931 tot een 105-toets-kermisorgel. Dit kermisorgel 'De Schuyt' behoort nu tot de collectie van Museum Speelklok in Utrecht.¹⁰³

De firma Carl Frei heeft nooit gedrukte catalogi gehad waarin orgels staan afgebeeld. De bouw, verbouw, klankkleur en het uiterlijk van orgels worden mondeling besproken en vervolgens uitgevoerd.¹⁰⁴

Frans Wieffering en Rein Schenk hebben als orgelliefhebbers, de levensloop van de orgels gevolgd en vastgelegd.¹⁰⁵ Ook Mr. Romke de Waard heeft talloze publicaties op zijn naam staan over draaiorgels en hun geschiedenis.¹⁰⁶ Hij is tevens de drijvende kracht geweest achter het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierelement (nu: Museum Speelklok) in Utrecht dat in 1956 naar aanleiding van de tentoonstelling 'Van Speeldoos tot Pierelement' is opgericht. Door de professionalisering van het museum vanaf 1970 worden de automatisch spelende muziekinstrumenten niet alleen behouden, maar zijn ook onderwerp van onderzoek.

90 In Rein Schenk II, staat op p. 141 een foto van dit orgel.

91 F. Wieffering, p. 169 en 170. 'De Negentiger' staat afgebeeld op p. 169. 'De Negentiger' wordt uitgebreid besproken door Feite Posthumus 1964, p. 7. Op dezelfde pagina staat een foto van dit orgel. Na de Tweede Wereldoorlog is het orgel in bezit van Tinus Roos in Den Haag.

92 Arie Maasland (pseudoniem Malando) (1908-1980), musicus en componist. Hij componeert de tango 'Ole Guapa' in 1937 en deze wordt een wereldsucces. Er bestaan ongeveer 200 verschillende uitvoeringen van.

93 F. Wieffering, p. 193. Op dezelfde pagina staat 'De Cementmolen' afgebeeld.

94 *Fest im Takt*, p. 15. Feite Posthumus 1964, p. 5, noemt ook de Carl Frei-orgels: 'De Stolwijker' en 'De Pelikaan'. Een foto van 'De Pelikaan' staat op pagina 5. Op p. 9 meldt hij dat dit orgel nu in een draaimolen in de Efteling te Tilburg speelt. Voor een volledige geschiedenis van dit orgel zie Schenk, *De Pelikaan*.

95 Schenk, *De Pelikaan*, p. 138 tot en met 142. Het artikel is rijk geïllustreerd met foto's. Er staan twee saillante details in dit artikel. Allereerst dat het orgel is ingezet bij een demonstratie van stakende metaalbewerkers in Rotterdam in 1921. Een foto van het orgel en de stakers is te zien op p. 140. Ten tweede dat het orgel, na ontiaan te zijn van de beelden en de Limonaire-registers, als bourdonorgel enkele jaren dienst heeft gedaan bij de evangelisatievereniging van dominee Scholten. Het orgel draagt dan de aangepaste naam 'Het Vischnet'. Een foto van het orgel in deze hoedanigheid is afgebeeld op p. 140 en 141.

96 Schenk, *De Pelikaan*, p. 139. Een foto van het verbouwde orgel staat op p. 141.

97 Schenk, *De Pelikaan*, p. 139.

98 Schenk, *De Stolwijker*.

99 Schenk, *De Stolwijker*, p. 180.

100 Schenk, *De Stolwijker*, p. 182. Het orgel wordt na deze wijzigingen eigendom van orgelverhuurder Willem van Jaaren in Amsterdam. Het orgel is in 1975 verkocht aan de Stichting Draaiorgelvrienden Assen.

101 Rein Schenk I, p. 95. De rekening is afgebeeld.

102 Rein Schenk II, p. 140.

103 www.geheugenvannederland.nl. Het huidige front is het vierde sinds 1913 en is ontworpen door Feite Posthumus in 1971.

104 Herbert Jüttemann, p. 7.

105 F. Wieffering; Rein Schenk II, p. 139 tot en met 144.

106 De Waard is jarenlang voorzitter van de Kring van Draaiorgelvrienden geweest. Hij is oprichter van de Leon Warnies Stichting, thans Nationaal Fonds Draaiorgelbehoud. Als noteur van orgelboeken heeft hij eveneens zijn sporen verdiend.

27. Orgel 'De Bloemenmeid'. Dit orgel is in 1934 ingrijpend door Carl Frei aangepast (Bron: Wikipedia).

Om terug te komen op de verbouw van orgels door Carl Frei: moge één voorbeeld, de bewogen bestaansgeschiedenis van orgel 'De Bloemenmeid', volstaan.

Deze is namelijk exemplarisch voor veel orgels.¹⁰⁷ Orgelbouwers, -verhuurders en -bezitters willen graag zoveel mogelijk met de tijd meegaan. 'De Bloemenmeid' is van oorsprong een Gavioli-cilinderorgel dat dienst doet in een danszaal in Antwerpen. Nadat het door Gavioli zelf nog tot boekorgel is omgebouwd, wordt het orgel eigendom van orgelbouwer Bursens. Hij plaatst onder andere een serie wit geschilderde flûtes harmoniques in het orgel die scherp afsteekt tegen het bruin geschilderde front. Het orgel wordt daarom ook wel 'De Chocokadekast' of 'De bruine met de witte fluiten' genoemd.¹⁰⁸ In of omstreeks 1920 verkoopt Bursens het orgel in deze staat aan de Gebrs. L. & G. Warnies, orgelverhuurbedrijf. Wanneer in 1923 alle orgels van deze firma worden geveild, wordt 'De Bloemenmeid' gekocht door orgelverhuurder Hein Nuberg. Hij verbouwt het op zijn beurt: hij verwijdert enkele registers zoals de markante flûte harmonique en de xylofoon. Voorts laat hij het front veranderen zodat er ter hoogte van de fluiten meer openingen in komen en laat het in lichte kleuren schilderen. In 1924 wordt van dit gewijzigde orgel een aantal grammofoonplaten gemaakt van het merk Favorite. Het orgel wordt dan aangeduid als 'Carillon Orgel'.¹⁰⁹ Hierna lopen de versies over de lotgevallen uiteen. De ene versie luidt dat in 1926, wanneer Decap-orgels in de mode komen, Nuberg het orgel inruilt voor een Decap-orgel dat ook de naam 'De Bloemenmeid' krijgt en in 1927 in Amsterdam op straat komt.¹¹⁰ De andere versie luidt dat het orgel door Nuberg ingrijpend verbouwd wordt tot een Decap-orgel.¹¹¹

Het orgel is voorzien van zijpanelen met daarop afbeeldingen van dames met bloemen in de handen. Wanneer de firmanten Nuberg en Van Jaaren uit elkaar gaan, wordt het orgel eigendom van Willem van Jaaren die het orgel in 1934 laat verbouwen door Carl Frei. Gijs van Nieuwkerk, bijgenaamd Gijs de Beeldhouwer, bewerkt het front.¹¹² Het orgel krijgt dan het bekende 72-toets-Carl Frei-gamma. Bovendien worden de licht geschilderde panelen met schilderijen vervangen door houtsnijwerken met gebeeldhouwde bloemenmanden. Eigenaar en orgelverhuurder Willem van Jaaren herdoopt het orgel tussen 1940 en 1943 tot 'De Bloemenmand'. Het orgel wordt dan verhuurd aan een exploitant in Groningen waar het in genoemde jaren draait. In 1943 wordt orgelverhuurder en –restaurateur Henk Möhlmann eigenaar en dan krijgt het orgel zijn oorspronkelijke naam weer terug. Van 1958 tot 1960 ondergaat het orgel in opdracht van Möhlmann wederom een grondige revisie ditmaal uitgevoerd door Anton Plier in Bussum.¹¹³ Het front wordt opgeknapt door Feite Posthumus. Het orgel wordt verhuurd aan Coen Roos in Den Haag die zes jaar later eigenaar wordt. Momenteel [2012] is het orgel eigendom van orgel-restaurateur Martin Conrads in Zaltbommel. Conrads heeft het orgel op verantwoorde wijze gerestaureerd en treedt er regelmatig mee op tijdens draaiorgeldagen en evenementen.

CARL FREI ALS COMONIST

De hoge waardering voor de klankstructuren van de Carl Frei-straatorgels is niet alleen aan de instrumenten zelf te danken. Die populariteit komt met name door de wijze waarop Frei de muzikale mogelijkheden van zijn orgels weet te benutten in prachtige arrangementen. Carl Frei "dacht en voelde vanuit het orgel... Het is de verdienste van Carl Frei, dat hij het orgel weer wilde zien als een instrument met een eigen karakter en eigen mogelijkheden!"¹¹⁴ Zijn de Nederlandse straatorgels vóór die tijd uitgerust met registers klarinetten, 'vox humana' en piccolo, Frei wijzigt dit. Hij plaatst door hem ontwikkelde registers in orgels: de bourdon céleste, de violon céleste en de bifofoon I. De tegenmelodie bestaat uit de registers undamaris en bifofoon II. In straatorgels worden bovendien tremulanten – mechanismen die vibraties veroorzaken - geplaatst.¹¹⁵

Hij componeert speciaal voor orgels een indrukwekkend repertoire van melodieuze muziekstukken. Het bestaat uit marsen, serenades en concertwalsen.

Op veel orgels van andere fabrikanten worden zijn boeken gedraaid. "De notatie van deze zeer begaafde orgelbouwer, componist, noteur en arrangeur haalt alles uit een orgel. Zo een tweede noteur bestaat niet."¹¹⁶ De inspiratie krijgt Frei vaak tijdens wandelingen "... ineens komt me

107 Mr. R. de Waard, *Het draaiorgel*, p. 49 tot en met 51. Schenk, *De Bloemenmeid*, is een bijstelling van het tot dan toe gangbare verhaal over dit orgel in publicaties van onder andere Frans Wieffering en Romke de Waard.

108 Mr. R. de Waard, *Het draaiorgel*, p. 50.

109 Schenk, *De Bloemenmeid*, p. 174. Een foto van een grammofoonplaat is afgedrukt op p. 174 en 175.

110 Schenk, *De Bloemenmeid*, p. 174.

111 F. Wieffering, p. 153 en 154.

112 Gijs van Nieuwkerk is houtbewerker en als beeldhouwer werkzaam in Amsterdam. Hij werkt voor Willem van Jaaren aan fronten van orgels. Wanneer orgels in Breda door Carl Frei onder handen genomen worden, wijzigt Van Nieuwkerk intussen het front.

113 Schenk, *De Bloemenmeid*, p. 174.

114 Feite Posthumus, p. 9.

115 Herbert Jüttemann, p. 7. De aanduiding 'céleste' verwijst naar een tweevoudig register: meestal is de achterste rij pijpen helder gestemd, terwijl de voorste zwevend en hoger gestemd is. Een tremulant is een apparaat dat voor een fluctuerende windtoevoer zorgt waardoor een tremulerend (vibrerend) geluid ontstaat. Met dank aan Alois Broeke voor deze toelichting. Voor een gedetailleerd overzicht van de vernieuwingen die Carl Frei in orgels aanbrengt, zie: Tom Meijer en Jan Jaap Haspels, 'Carl Frei in Breda und sein Einfluss auf die endgültige Gestaltung der holländischen Strassenorgel', in: *Das mechanische Musikinstrument*, nummer 31, maart 1984, p. 18 tot en met 22.

116 F. Wieffering, p. 105.

28. Orgelbouwer Carl Frei senior bezig met het controleren van een orgelboek in zijn orgelfabriek te Waldkirch, circa 1956 (Collectie: Stadsarchief Breda).

zoets in het hoofd.”¹¹⁷ Zijn eerste mars, ‘Ein Hoch der Turnerei’, creëert hij op veertienjarige leeftijd.

Zijn hele leven zal hij als componist werkzaam blijven. Zijn vroegste compositie dateert van 1898 en de laatste van 1961. Het oeuvre bestaat uit 113 marsen, 85 walsen, 80 serenades, 26 liederen, 24 mazurka’s, en verder foxtrots, tango’s en galops.¹¹⁸ Voor het complete overzicht van Frei’s composities, zie www.deoranjebloom.nl. De grootste collectie originele handschriften met composities van Frei bevindt zich sedert 1992 in het Elztalmuseum te Waldkirch.¹¹⁹

Tallose orgels zijn bekend geworden door de Carl Frei-boeken die erop worden gedraaid. Het betreft hier arrangementen van klassieke en moderne composities maar ook stukken die door Frei zelf zijn gecomponeerd.¹²⁰ Hij verwerft ook naam als arrangeur van klassieke muziek voor orgels. Hij arrangeert opera’s, onder andere van Giuseppe Verdi (1813-1901), heeft een voorliefde voor de walsen van Emil Waldteufel (1837-1915) en de marsen van Hermann Ludwig Blankenburg (1876-1956).¹²¹

Minder bekend is dat hij naast composities voor orgel ook stukken heeft geschreven voor piano, strijkkwartet, mannenkoor en solozang.¹²² In totaal kunnen meer dan 400 titels op zijn naam geschreven worden.¹²³

29. Muziekblad ‘Ein Hoch der Turnerei’, 1898 (Collectie: Kring van Draaiorgelvrienden).

| CARL FREI EN BREDAS

Breda houdt, via herdenkingen, de band met de enige orgelbouwer die Nederland voor de Tweede Wereldoorlog heeft gekend, Carl Frei, levend. Zo wordt op 4 april 1984 op de Grote Markt te Breda door de Kring van Draaiorgelvrienden een serenade aan de Bredase bevolking gebracht ter gelegenheid van de 100ste verjaardag van Carl Frei. De serenade wordt uitgevoerd op twee draaiorgels, 'De Cementmolen' gebouwd door Carl Frei in 1937 wanneer hij in Breda zijn orgelfabriek heeft en 'De Korsikaan', een orgel dat in 1974 is gebouwd door zijn zoon Carl Frei junior. Laatstgenoemde en diens vrouw wonen het muzikaal eerbetoon bij.

Met de aankoop van een echt Carl Frei-kermisorgel door Breda's Museum is de band met deze bijzondere man definitief aangehaald.

Frei componeert een lied 'Freunde aus Breda' met de opdracht "Meinen lieben Freunden aus Breda gewidmet".¹²⁴ De tekst van het lied luidt

Es waren gute Freunde im schönen Nordbrabant, die Stadt, in der sie wohnten, Breda war sie genannt. In den Septembertagen verliessen sie Breda, die Pflicht die rief zum Dienste, ruckzuck, und da waren sie da. Welch eine Freude, oh welch ein Wiederseh'n, ein Prosit, ein Prosit, ein Prosit der Gemütlichkeit! Juhhu!

Ook in door hem gecomponeerde marsen staat deze stad centraal 'Erinnerungen an Breda', 'Breda Marsch', 'Gruss an Breda', en 'Varieté Marsch. Bredase jongens'.¹²⁵ Uit 1930 dateert de wals 'Valse Breda'.¹²⁶

30. Carl Frei senior bewerkt een cilinder van een orgel in zijn fabriek te Waldkirch, 1954 (Foto: Marcel van Boxtel. Collectie: Stadsarchief Breda)

117 Henk J. Kors, *Vader Carl Frei*, p. [3].

118 *Fest im Takt*, p. 54 en 55.

119 *Fest im Takt*, p. 23. Een van de oudst bewaarde handschriften dateert uit 1902: het is een compositie met de titel 'Berggeister' geschreven in Parijs.

120 Met name in F. Wieffering wordt regelmatig per orgel aangegeven welke boeken erop worden of zijn gedraaid.

121 Herbert Jüttemann, p. 7. Hermann Ludwig Blankenburg heeft 1398 marsen geschreven en wordt daarom ook wel de Duitse marsenkoning genoemd. Emil Waldteufel (eigenlijk: Charles Émile Lévy) is een Franse componist, muziekpedagoog en dirigent.

122 *Fest im Takt*, p. 8. Uit 1914 dateert 'Heil Vaterland. Lied für Männerchor'.

123 *Fest im Takt*, p. 8. Een verantwoording voor de inventarisatie van de composities volgt op p. 54 en 55.

124 *Fest im Takt*, p. 88, 89 en 160. Hij typeert dit lied als 'Schaukellied'. Het dateert van 15 januari 1945.

125 *Fest im Takt*, p. 114, 115, 158, 159, 160, 167. 'Erinnerungen an Breda' dateert van 12 september 1945.

126 *Fest im Takt*, p. 167.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR ¹²⁷

- H.G.D., 'In memoriam Carl Frei', in: *De Nederlandse Kermis* (31 mei 1967) (scan uit collectie Kring van Draaiorgelvrienden).
- Henri Bank, 'Carl Frei Componist Orgelbouwer Noteur', in: *Het Pierement*, jaargang 4, nr. 1, mei 1957, p. 5 tot en met 7 (afgekort in voetnoten: Henri Bank).
- A.M. Broeke, 'Albert de Boeck', in: *Het Pierement*, jaargang 28, nr. 1 (januari 1981), p. 3 tot en met 5 (afgekort in voetnoten: A.M. Broeke).
- Alois Broeke (samensteller), 'De Bredase periode van Carl Frei', in: *Het Pierement*, jaargang 31, nr. 1 (januari 1984), p. 12 tot en met 14 (afgekort in voetnoten: Alois Broeke).
- Henk Bruggeman en Robin van Tiel, *Straatdraaiorgels te 's-Hertogenbosch* (voorjaar 2007) (www.henkbruggeman.nl) (afgekort in voetnoten: Henk Bruggeman en Robin van Tiel).
- Rob Cremer, 'Breda was centrum van draaiorgelindustrie. 'Pierement verdwijnt nooit uit stadsbeeld'' in: *Zondag* (31 december 1988), p. 3. Collectie Stadsarchief Breda (afgekort in voetnoten: Zondag 1988).
- "'De Lekkerkerker" krijgt gemeentelijke erkenning als Gouds stadsorgel', in: *Het Vrije Volk*, 3 september 1963.
- 'Draaiorgelvrienden herdenken Carl Frei', in: *Dagblad De Stem* (5 april 1984), Stad en Streek p. 4, Collectie Stadsarchief Breda (afgekort in voetnoten: De Stem 1984).
- Henk Egbers, 'Jan Jaap Haspels schreef "Daar zit muziek in": Avonturen met klokkenspelers en draaiorgels' in: *Dagblad De Stem* (19 januari 1982), Gids, Collectie Stadsarchief Breda (afgekort in voetnoten: De Stem 1982).
- Jack van Elewout, *Bredase muziekschets van de 20e eeuw. Deel III Militaire muziek. Muziekonderwijs en Muziekhandels. Stadsfeesten en Academiefesten* (Breda 2006) (afgekort in voetnoten: Jack van Elewout).
- 'From Musical Clock to Street Organ', p. 11 op: www.gd-moa.org/en_zhanting/en_zhengzaizhanchu/10450.jsp.
- Herbert Jüttemann, 'Die Firma Carl Frei', in: *Waldkircher Orgel Zeitung, Sonderveröffentlichung der Waldkircher Orgelstiftung zum 10. Internationalen Orgelfest vom 27. – 29. Mai 2011*, p. 7 tot en met 9 (afgekort in voetnoten: Herbert Jüttemann).
- Henk J. Kors, 'Vader Carl Frei, meester van het volmaakte evenwicht', in: *Achter de Façade* (december 1983), p. [1] tot en met [8], typescript, Collectie Breda's Museum (afgekort in voetnoten: Henk J. Kors, Vader Carl Frei).
- Henk J. Kors, 'De mooie lente van 1884.....', in: *Achter de Façade* (december 1983), p. [1] tot en met [7], typescript, Collectie Breda's Museum (afgekort in voetnoten: Henk J. Kors, De mooie lente).
- Henk J. Kors, 'Onbenul en engelenpijs', in: *Achter de Façade* (januari 1984), p. [1] tot en met [5], typescript, Collectie Breda's Museum (afgekort in voetnoten: Henk J. Kors, Onbenul).
- Henk J. Kors, 'Vater Carl Frei, Meister der Ausgeglichenheit', Aus: "Achter de Façade" von Henk J. Kors - Ins Deutsche übertragen von Thälja Kors, in: *Das mechanische Musikinstrument*, nummer 31 (maart 1984), p. 23 tot en met 25.
- J. Maassen, *Grepen uit drie eeuwen Breda's muziekleven*, Waalse kerk Breda, 6-20 september 1985, Musica '85, Collectie Stadsarchief Breda. Dezelfde tekst maar dan van de auteurs J. Peeters en M. van Rosmalen, is verschenen als 'Grepen uit drie eeuwen Breda's muziekleven (slot) Musica '85, Carl Frei, 1884-1967' in: *Engelbrecht van Nassau* (1987), p. 89 en 90 (afgekort in voetnoten: J. Maassen).
- Tom Meijer en Jan Jaap Haspels, 'Carl Frei in Breda und sein Einfluss auf die endgültige Gestaltung der holländischen Strassenorgel', in: *Das mechanische Musikinstrument*, nummer 31 (maart 1984), p. 18 tot en met 22.
- H. van Oers, *De draaimolen van B.M. Giezen*, www.kermishistorie.nl/html/draaimolen_giezen.html, 2011 (afgekort in voetnoten: H. van Oers).
- H. van Oers, *Draaimolen van de gebroeders Vermolen*, www.kermishistorie.nl/html/draaimolen_giezen.html, 2011 (afgekort in voetnoten: H. van Oers, *Draaimolen*).
- Klaus Person, 'Carl-Frei-Kompositionen. Versuch einer Inventuraufnahme', in: *Waldkircher Orgel Zeitung, Sonderveröffentlichung der Waldkircher Orgelstiftung zum 10. Internationalen Orgelfest vom 27. – 29. Mai 2011*, p. 4 (afgekort in voetnoten: Klaus Person).
- Feite Posthumus, 'Carl-Freiage Onvergetelijke orgeldagen', in: *Het Pierement*, jaargang 11, nr. 3 (oktober 1964), p. 5 tot en met 10 (afgekort in voetnoten: Feite Posthumus 1964).
- Feite Posthumus, 'Carl Frei', in: *Het Pierement*, jaargang 14, nr. 2 (juli 1967), p. 1 tot en met 6 (afgekort in voetnoten: Feite Posthumus 1967).
- Rein Schenk, 'Carl Frei en de Fa. Möhlmann-Warnies I en II', in: *Het Pierement*, jaargang 31 (juli en oktober 1984), p. 88 tot en met 95 en p. 139 tot en met 145 (afgekort in voetnoten: Rein Schenk I en Rein Schenk II).
- Rein Schenk (vertaling Piet Kuindersma), 'Carl Frei, Componist van Drehorgelmusiek (1884-1967)', in: *Das mechanische Musikinstrument*, nummer 31 (maart 1984), p. 11 tot en met 16. (afgekort in de voetnoten: Schenk, Carl Frei, Componist)
- Rein Schenk, 'Metamorfose 15... De Stolwijker', in: *Het Pierement*, jaargang 47, nr. 4 (oktober 2000), p. 180 tot en met 185 (afgekort in voetnoten: Schenk, *De Stolwijker*).
- Rein Schenk, 'Hoedt u voor de experts! Een reactie op het artikel van Maarten van der Vlugt', in: *Het Pierement*, jaargang 49, nr. 1 (januari 2002), p. 32 tot en met 35 (afgekort in voetnoten: Schenk, *experts*).

- Rein Schenk, 'Metamorfose 20... De Pelikaan', in: *Het Pierement*, jaargang 49, nr. 3 (juli 2002), p. 138 tot en met 142 (afgekort in voetnoten: Schenk, *De Pelikaan*).
- Rein Schenk, 'Metamorfose 18... De Bloemenmeid', in: *Het Pierement*, jaargang 48, nr. 4 (oktober 2002), p. 174 tot en met 178 (afgekort in voetnoten: Schenk, *De Bloemenmeid*).
- R. Schenk, *Interview Carl Frei sr, Waldkirch juli 1956*, p. [1] tot en met 12 (typoscript van een geluidsopname uitgewerkt door Rein Schenk, maart 2010) Collectie Breda's Museum (afgekort in voetnoten: Interview).
- Maarten van der Vlucht, 'Experts, kenners en keurders', in: *Het Pierement*, jaargang 48, nr. 4 (oktober 2001), p. 180 tot en met 183 (afgekort in voetnoten: Van der Vlucht).
- R. de Waard, *Het draaiorgel*, (Alkmaar z.j.), Grote Alken 609 (afgekort in voetnoten: Mr. R. de Waard, *Het draaiorgel*).
- Mr. R. de Waard, *Draaiorgels. Hun geschiedenis en betekenis* (Alkmaar 1996) (afgekort in voetnoten: Mr. R. de Waard, *Draaiorgels*).
- Waldkircher Orgelstiftung, *Fest im Takt. Kompositionen von Carl Freisen.*, (Waldkirch [2011]) (afgekort in voetnoten: *Fest im Takt*).
- Website van de Kring van Draaiorgelvrienden, www.draaiorgel.org.
- F. Wieffering, *Glorieuze Orgeldagen*, (Utrecht 1965) (afgekort in voetnoten: F. Wieffering).
- www.geheugenvannederland.nl.
- www.press4free.com, website over de familie Frei.
- You Tube, *Draaiorgels hoe werken ze?*, uitzending van Klokhuis.
- 'Zesdaagse voor "De Lekkerkerker"', in: *Het Nieuwe Dagblad* (3 september 1963).

**Johanna Jacobs, 'Breda's Museum koopt Carl Frei kermisorgel' in:
Jaarboek 'de Oranjeboom' 65 (2012)**

Bijlage I

Composities van Carl Frei, inventarisatie op alfabetische volgorde door Klaus Person in Waldkircher Orgelstiftung, Fest im Takt. Kompositionen von Carl Frei sen., Waldkirch [2011], p. 157 tot en met 167

1. 2 Takte, wals
2. 9er November, mars, 1918
3. Abendlied, lied, Esens augustus 1945
4. Abschiedsgruss, lied, Amersfoort 9 april 1945
5. Accordeonwals
6. Ade lieb Schätzchen, serenade
7. Alasio Serenade, 3 augustus 1960
8. Albert Schweitzer Marsch
9. Als die Sonne No. 36, wals, 1908
10. Alte Freunde, mars, Breda
11. Am Stadtrain, mars, 2 september 1958
12. Amice Valse Nr. 16, wals, 1916
13. Amore Teil 1, wals, 1930
14. Amsterdam-New York, 'Galopp', 1927
15. Amsterdamer Marsch, 1927
16. Amsterdamse Jongens, mars
17. An der Vianer Brücke, 16 november 1944
18. An die Geschütze, mars, 1905
19. An die Sonne, wals
20. Andalusien Walzer
21. Antwerpen, mars, Esens 1945
22. Artilleristenlied, Kisjelli 12 april 1918
23. Asta Nielsen Walzer, 1919
24. Au Revoir, wals, Antwerpen
25. Auf der Wacht, lied, Gut Markendorf 27 februari 1918
26. Auf zur Messe, mars, 1947
27. Aus Freundschaft, mars
28. Auto Scooter (Peter Bahrt-), mars, Breda 1948
29. Bald werden wieder Hütten gebaut, lied, 1918
30. Barcelona-Madrid, mazurka
31. Bassist Walzer 108, Breda
32. Basson Valse 118, wals, 1958
33. Bella Italia, mars, 1925
34. Bella Signorina Italia, wals
35. Berggeister, mars, 1902
36. Blumen auf deinen Weg, wals

37. Blumen die dein Herz erfreuen, lied, Waldkirch 1946
38. Blumen Serenade (Bloemenserenade), Breda 22 juni 1932
39. Breda Marsch, 24 april 1938
40. Carillon Marsch – Fantasie Polka 71, Breda
41. Carl Frei – Serenade 1 + 2, 11 februari 1961
42. Carla, tango, Esens 1 oktober 1945
43. Carla 2, tango, 1950
44. Cilinderwals
45. Corso Marsch Teil 2, 1936
46. Das Bänkchen unter Tannen, melodie, Esens 16 september 1945
47. Das Lied das meine Mutter sang, 1944
48. Das Rehlein im dunklen Wald, serenade, 11 september 1958
49. Das schöne Elztal
50. De meisjes van Amsterdam, serenade, 12 augustus 1959
51. De Nachtfliut, serenade
52. De vrolijke muzikant
53. Der brave Orgelmann, lied, Amersfoort 6 februari 1945
54. Der fidele Harmonikaspieler, mars, 12 november 1932
55. Der Komet, mars
56. Der Kontrabass (Serenade 9 – Zweiter Teil), wals
57. Der lustige Hirtenbub, 7 februari 1961
58. Der lustige Wanderer, 1959
59. Der Poppele, mars, 19 juli 1933
60. Der reichste Mensch, Amersfoort 5 januari 1945
61. Der silberne Hochzeitskranz, lied, 1908
62. Der silberne Hochzeitskranz. Silberhochzeit – Lied für Nico & Coba Hommerson zum 25jährigen Hochzeitstag 1943, lied, Breda 1942
63. Der treue Artillerist, mars
64. Der unbekannte Soldat, mars, 12 juli 1922
65. Diano Marina, serenade, 10 november 1959
66. Die Alte Garde. Jahrmarktfreude, mars, 28 februari 1934
67. Die drei Röslein im Blumengarten, lied, 25 februari 1945
68. Die Eisenbahn. Intermezzo (Cushing Marsch), 10 augustus 1945
69. Die ersten Blümchen, ein Tag der Freude, Valse de chartes feu, wals, Parijs 1902
70. Die Heimathütte, serenade, 8 september 1958
71. Die Heimathütte, serenade, Amersfoort 6 januari 1945
72. Die Heimat Intermezzo, mars, Esens 22 juli 1945
73. Die Liebe (Erinnerung an die Schlacht von Cambrai), wals, Kisjelli 24 februari 1918
74. Die lustige Mazurka, 18 juli 1933
75. Die Pfadfinder (Gruss an die Berge), mars, Waldkirch 7 maart 1961
76. Die Raupenbahn, mars, 1947
77. Die Zigeunerin. La bohémienne, serenade

78. Dorfmusikanten, mars, 1 december 1960
79. Drei Rosen, wals, Kisjelli 2 maart 1918
80. Duitse serenade
81. Ein Brief. Kleine Melodie, 25 juni 1945
82. Ein Gruss an Waldkirch + Tango, mars, Esens 21 oktober 1945
83. Ein Gruss vom Kandel, 2 september 1958
84. Ein Hoch der Turnerei, mars, 1898
85. Ein kleiner Gruss, wals, Esens 6 juli 1945
86. Ein Kuss in Ehren kann niemand verwehren, Freiburg, Garnisonslazarett
25 februari 1908
87. Ein Tag der Freude, wals, 1899
88. Elsa, mazurka
89. Eiskünstler Konzertwalser, 25 december 1929
90. Eiskünstler Walzer 1-2-3, 1930
91. Elite, lied
92. Elztäler Buben, 'Schottisch', Antwerpen 21 januari 1912
93. Elztäler Mädels, 'Schottisch', 1957
94. Elztäler Trachten Konzertwalser, Breda 1939
95. Emil Jannings Marsch, 1933
96. Englische Serenade (Engelse Serenade), 1928
97. Erika (Die kleine Erika), mars, Amersfoort 2 februari 1945
98. Erinnerung, lied, Vianen 20 november 1944
99. Erinnerung an Varaze, serenade, 30 april 1957
100. Erinnerungen an Breda, mars, Esens 12 september 1945
101. Es lebe der Sport, mars, 4 maart 1957
102. Esens, wals
103. Esens Lager, mars, 1945
104. Excentrique Konzertwalzer, Antwerpen
105. Fahrt ins Blaue, mars, 10 december 1958
106. Fasnet-Lied 1961, wals, 1961
107. Ferienfreude (Vacantiemars)
108. Fest im Takt, mars, Waldkirch 1902
109. Flämische Serenade 1
110. Flämische Serenade 2
111. Flämische Serenade 3
112. Flämische Serenade 4
113. Flämische Serenade 5
114. Fleiss macht Kraft, mars
115. Flieger Karussell, mars, 1919
116. Fliegergruss. Balancoires, mars
117. Flierefluiter, serenade
118. Florence Valse 10, wals, 1928
119. Flötist H 35 Walzer, 1920
120. Freie Bahn, mars, 16 maart 1960

121. Freiheitsmarsch
122. Freunde aus Breda, 'Schaukellied', 15 januari 1945
123. Frieden und Freiheit, mars
124. Friedensflagge, mars
125. Friedensglocken, mars, Rusland 4 februari 1919
126. Friedrichsmars
127. Frisch, Fromm, Fröhlich, Frei. Turnermars/Gymnastiekmars, 1902
128. Frohsinn, mars
129. Frühling, wals, Kisjelli 13 maart 1918
130. Für Recht und Freiheit, Breda 26 oktober 1933
131. Gala Marsch
132. Geburtstag Serenade, Breda 2 november 1933
133. Germaniamarsch
134. Gold Else, mazurka
135. Gouda Serenade, 22 juni 1933
136. Gouden Hart (ook: Het Gouden Hart), serenade, Breda 1930
137. Gruss an Breda, mars
138. Gruss an Den Haag, 1936
139. Gruss an Holland, mars
140. Gruss an Waldkirch, mars, Breda 1928
141. Gruss an Waldkirch – Walzer (1908), 1908
142. Gruss aus Holland, mars
143. Gruss aus Waldkirch. Walzer Freiburg, 25 februari 1908
144. Gruss Dich mein herrliches Varaze, 1957
145. Grüsse aus der Ferne
146. Gute Laune (Bonne humeur), mazurka
147. Haagsche Jongens, mars, 1945
148. Haagse Hopjes, mars, 1935¹
149. Hans Albers Marsch. Kraft durch Freude, Breda
150. Harmonicawals
151. Harmonika Solist, mazurka, 1931
152. Heideröschchen Serenade, 6 juli 1938
153. Heil Vaterland. Lied für Männerchor, 1914
154. Heimatgrüsse, mars, 1945
155. Heimweh, wals, Breda
156. Henny Porten Marsch, Breda
157. Herzliebchen, lied, 1918
158. Het Pierement Marsch, 20 augustus 1954
159. Hettinger
160. Hetty (Kastelburg) Serenade, Waldkirch 1 september 1959

¹ Feite Posthumus 1967, p. 5, stelt dat deze mars is gemaakt op een motief van het vooroorlogse propagandalied 'Hallo hier Hilversum, hier is de VARA'.

161. Hoch lebe die Orgelmusik = Wenn auf der Messe die Orgel spielt, lied, 1959
162. Hollandia mars
163. Holländisches Lied. Valse nr. 21, 1930
164. Hommerson Marsch, 1929²
165. Hyazinthen und Narzissen, serenade, Breda 6 mei 1937
166. Im Blumengarten, serenade, 8 maart 1961
167. Im Karussell. (Ins Goal), mars
168. Im Kinematograph. Olympiamarsch, 1935
169. Im Lichtspielhaus. Cinema Royal, mars, Waldkirch 1919
170. Im schönen Elztal, 9 september 1958
171. Im schönen Schwarzwald, serenade, Parijs 1903
172. Im Schritt, mars, Breda 1923
173. Im Shimmey Palais. Der Gaukler, wals, 1924
174. Im Spielgarten, mazurka, 1959
175. Im stillen Walde, wals, 1958
176. Im Tanz ist Leben
177. Im Zirkus, mars
178. Immer freundlich. valse 136, wals, 1920
179. In der Heimat, lied, Kisjelli 24 maart 1918
180. In Freundschaft, mars, 1946
181. In Waldkirch isch heut Carneval, wals, 1961
182. In weiter Ferne, serenade, 3 maart 1929
183. Indiscretion, wals
184. Intermezzo comp., 1945
185. Italiaanse serenade
186. Italien Marsch
187. Jack Dempsey Marsch
188. Jackie Coogan mars
189. Jantje Mazurka No 42, Breda
190. Je vous aime, polka
191. Jeantje, wals
192. Jefke, mazurka, Waldkirch 1920
193. Juliserenade (Französische Serenade), 18 juli 1933
194. Kameradschaft – Lied, lied, Amersfoort 1945
195. Kandel Idylle, wals
196. Kandel Marsch, 1934
197. Kandel Walzer, 1954
198. Kandelfels Marsch, 1958
199. Karnevalslied, lied, 1961
200. Keshely oder Kesjehly, 2 april 1918

² In A.M. Broeke, p. 4, wordt vermeld dat deze mars omstreeks 1930 op een grammofoonplaat wordt uitgebracht. De mars is opgenomen van 'De Kleine Radio'.

201. Klänge aus dem Süden – Walzer, 1947
202. Kleine Hollandse jongens – Mars, 1935
203. Korfbalmars
204. Kunkelsmarsch, Breda 9 december 1926
205. La Gaieté, wals, 1930
206. Lachendes Mädchen, mazurka, 1938
207. Le Chevalier – Marsch
208. Les Chevaux de bois, 19 september 1922
209. Liebestraum, serenade
210. Lied für Otto Raupp, lied
211. Lied ohne Worte – Melodie, ‘Melodie’, Esens 26 juni 1945
212. Lied von Carl Frei, 1897
213. Lilli, ‘Valse Lente’, Esens 20 september 1945
214. Locarno Marsch
215. Lotosblumen – Serenade, 1 december 1959
216. Louis Holvoet mars
217. Louise Valse lente, wals, Esens 28 november 1945
218. Ludovico Gavioli Marsch, 1934
219. Lustige Buben, ‘Schottisch’, 1938
220. Lustige Schwarzwälder, Esens 27 november 1947
221. Ma Mutter
222. Maiglöckchen Walzer, 22 augustus 1958
223. Mais oui – mazurka
224. Maiserenade, 25 mei 1929
225. Makkers Glückauf – Marsch
226. Mandoline serenade
227. Marion Serenade, 7 maart 1960
228. Marsch aus Esens, 1945
229. Marsch Nr. 38, 22 augustus 1928
230. Marsch von Carl Frei. XXX gewidmet, Kijjelli 3 april 1918
231. Marschlied (Text: Artillerist zu sein...), 1916
232. Märzveilchen, wals, Amersfoort 12 maart 1945
233. Mauser Pistolen (1918), 1918
234. Max Schmeling Marsch
235. Mazurka 12
236. Mazurka 155
237. Mazurka 30
238. Mazurka 35
239. Mazurka 40, Breda
240. Mazurka 50
241. Mazurka 56, Breda
242. Mein Lieb, wals, 1918
243. Mein lieb Schätzelein, Kijjelli 12 maart 1918

244. Mein liebes Schätzchen – Valse, wals, Antwerpen 25 februari 1908
245. Mein Liebling Mazurka No 27, Breda 1930
246. Mein Sohn
247. Mein Waldkirch, lied, Amersfoort 1945
248. Mein Waldkirch (Text), tekst, Esens 8 oktober 1945
249. Melodie von Carl Frei, lied
250. Mia Mare Serenade, 1 december 1958
251. Mia May – Marsch, Breda 1929
252. Mit Mut voran – Marsch, 1916
253. Moderato Introdution – Walzer
254. Möhlmann-Warnies mars
255. Molto Vivace, mars
256. Mooi Amsterdam, mars
257. Morgengruss – Kleine Melodie, ‘Kleine Melodie’, Esens 1945
258. Morgengruss – Lied, lied, 5 augustus 1957
259. München-Frankfurt – Galopp, ‘Galopp’, 1948
260. Mutterlaut, lied, 1918
261. Mutterlied, serenade, Amersfoort 18 december 1944
262. Nacht, wals, Kijjelli 4 maart 1918
263. Namenlos Walzer 1950-1960, 1950
264. Occarinapolka
265. Ohne Dich, tango, Breda 1957(?)
266. Ohne Worte
267. Olympia Bob – Galopp, ‘Galopp’
268. Oma Walzer
269. Oranjemarsch
270. Orgeldraaister, wals, Breda 1924
271. Orgelmanns Traum – Serenade, 2 juli 1960
272. Ozean Flieger – Marsch
273. Palmen Serenade, 29 augustus 1958
274. Parijse straatjongens
275. Paris-Berlin – Galopp, ‘Galopp’, 1 augustus 1958
276. Paris-London – Galopp, ‘Galopp’, 12 november 1958
277. Piccolo – Valse, wals
278. Piston Polka
279. Podkoromoje (Russischer) Marsch, Kijjelli 2 april 1918³
280. Pola Negri, mars, Breda 1923
281. Polo, ‘Schottisch’, 1950
282. Poolse serenade
283. Printemps

³ Feite Posthumus 1967, p. 5, stelt dat deze Russische mars is gebaseerd op een Russisch volkslied.

284. Printemps – Mazurka No. 29
285. Prinz Bernhard Marsch, Esens 26 juni 1945
286. Rapide Polka – Marsch
287. Rekordflug – Galopp, 'Galopp'
288. Revue Girls – Marsch
289. Rimini Serenade, 30 december 1959
290. Romke de Waard – Serenade, 2 november 1959
291. Rosen und Tulpen – Serenade, 30 augustus 1958
292. Rotterdamse Jongens, mars, 29 juni 1932
293. Salute Serenade (Kleiner Walser), 8 juli 1961
294. Schäbili Maidli, mazurka, 14 juni 1958
295. Schottisch 299, 'Schottisch'
296. Schottisch No 58, 'Schottisch', Breda
297. Schottisch nr. 31, 'Schottisch'
298. Schottisch nr. 38, 'Schottisch', Breda
299. Schottisch. Marzurka
300. Schwarzenberg Serenade, 11 november 1958
301. Schwarzwald Serenade, Antwerpen 1940
302. Schwarzwälder Bub'n – Marsch
303. Schwarzwaldgeister, wals, 1920
304. Schwarzwaldwals
305. Sehnsucht (Lied mit Worten, 3 Lieder), lied, Amersfoort 23 februari 1945
306. Serenade 1, 1925
307. Serenade 10, Breda 31 juli 1927
308. Serenade 11
309. Serenade 12 (Sehnsucht), Breda na 1945
310. Serenade 13. Die Italienische, 9 juni 1929
311. Serenade 14. Osterserenade, 21 april 1930
312. Serenade 16, Breda 3 augustus 1930
313. Serenade 17, 1932
314. Serenade 18 (Roma), 1925
315. Serenade 1959, 1959
316. Serenade 2 (Serenade für René), 1925
317. Serenade 2 + Barcelona, 1930
318. Serenade 2 + Romavals, serenade, 25 december 1925
319. Serenade 21, Breda 1 mei 1936
320. Serenade 3 – Succeswals, serenade, 1925
321. Serenade 30
322. Serenade 4 (Des Blinden Traum), Breda 1930
323. Serenade 5, Breda
324. Serenade 6, 1937
325. Serenade 61
326. Serenade 7 (3/3/29), 3 maart 1929

327. Serenade 8
328. Serenade 9. Juli-Serenade, Breda 1929
329. Serenade D, 25 juni 1959
330. Serenade ohne Namen, 27 januari 1961
331. Serenade ohne Namen, 24 september 1958
332. Serenade von Carl Frei, 1944
333. Skiläufer – Galopp, ‘Galopp’
334. So eine Nacht wie Heute, 1933
335. Souvenir d’Anvers (Erinnerung an Antwerpen), wals, 24 februari 1919
336. Spanien. (Hellebardiere) – Marsch
337. Spanische Mädels. Les filles d’Espagne, wals, 1925
338. Spanischer Reiter – Marsch, 1935
339. St. Nicolaaswals Nr. 1 (Freut Euch des Lebens und Muss i denn), serenade, 1930⁴
340. St. Nicolaaswals Nr. 2 (Guter Mond, du gehst so stille und Weisst du wieviel Sterne steh’n), wals
341. St. Nicolaaswals Nr. 3 (Mädel, ruck, ruck, ruck an meine grüne Seite)
342. St. Nicolaaswals Nr. 4 (Harmonicasolist und Sah’ ein Knab’ ein Röslein steh’n), Breda 1932
343. St. Nicolaaswals Nr. 5 (Die Waldandacht)
344. Sterne und Blumen – Serenade, Breda 16 augustus 1933
345. Stresemann. Gruss an die Kastelburg – Marsch, Breda
346. Suite de valse, wals
347. Susje Walzer, 27 augustus 1922
348. Tango No. 1001, Esens 20 oktober 1945
349. Tankparade mars, 20 mei 1937
350. Taugenicht, polka (piano)
351. Temps des fraises – valse sérénade, serenade, 16 mei 1932
352. Toi et Moi – Foxtrot, 1926
353. Toosje – valse lente, wals, Esens 28 september 1945
354. Traudel Valse lente mit Text “Mein Waldkirch”, wals, Esens 8 oktober 1945
355. Treu und Fest – Marsch
356. Treue Bahn – Marsch
357. Trompeterliebchen – Mazurka
358. Trompeterlied, 1958
359. Trompeterstückchen, mazurka
360. Über den Ozean – Marsch, 1935
361. Unbekannt – Walzer

⁴ Feite Posthumus 1967, p. 5, stelt dat de St. Nicolaaswalsen zijn samengesteld uit traditionele volksliedjes.

- 362. Valse, wals
- 363. Valse 100, wals
- 364. Valse 131, wals, Breda 1924
- 365. Valse 2, wals
- 366. Valse 41, wals, 1920
- 367. Valse 47, wals, 1908
- 368. Valse 76, wals, 21 november 1920
- 369. Valse Breda, wals, 1930
- 370. Varaze 2 – Walzer
- 371. Variété Marsch. Bredase jongens – mars
- 372. Verbodenwals
- 373. Vergessene Serenade, 9 mei 1961
- 374. Vergiss mein nicht, lied, Esens 3 juli 1945
- 375. Vianen Serenade, 20 november 1944
- 376. Vivat Academia – Marsch
- 377. Vivat Italia. Bürgerwacht, 1938
- 378. Voetbalmars (Fussballmarsch), 1928
- 379. Vöglein singen – Walzer, Waldkirch 1960
- 380. Völkerbund Marsch, Waldkirch 1919
- 381. Voorwaarts! – mars
- 382. Waffenehre (1000 Volt / Otto Barth) – Marsch
- 383. Waldesgruss – Marsch, Waldkirch 24 november 1960
- 384. Waldkircher Orgelgrüsse, mars, 25 september 1958
- 385. Wals suite
- 386. Walzer für Carillon
- 387. Walzer Melodie – Serenade, serenade, 14 november 1961
- 388. Walzer no. 1
- 389. Warum?, ‘Kleine Melodie’, Esens 28 juni 1945
- 390. Weisse Rosen, serenade, 5 juli 1934
- 391. Wolga Wellen, wals, Waldkirch 1897
- 392. Wolkenkratzer – Marsch, 1930
- 393. Yo-yo Walzer, Breda 3 maart 1930
- 394. Zeehelden mars
- 395. Zigeuner Polka. Op. 62
- 396. Zigeunerin Valse. La bohémienne, wals, 10 september 1926
- 397. Zirkuskünstler Marsch Intermezzo (Hoefnagelmars It. Schenk),
Esens 16 augustus 1945
- 398. Zirkuswalzer
- 399. Zotège Mazurka
- 400. Zwei Musikanten Serenade, 5 november 1959

Composities die niet met zekerheid aan Carl Frei kunnen worden toegeschreven maar dit hoogstwaarschijnlijk wel zijn: bron: Rein Schenk⁵

- Aan de beek - Serenade
- Amsterdam-Hoek van Holland mars
- AVRO mars
- Celestina Wals
- Edelweiss serenade
- Jubiläums Marsch
- Kronprinz Marsch
- Lunapark mars
- Mobilisatie mars
- Schwarz Rot und Gold Marsch
- Schwarzwald Serenade
- Titanic mars
- Titanic serenade
- VARA mars
- Verboden wals
- Vivat Academia Mars
- Vliegeniers mars
- Wilder Wind Galopp

⁵ Klaus Person, p. 4. Deze composities zijn in Nederland zeer bekend. Rein Schenk heeft zich decennialang bezig gehouden met de inventarisatie en toeschrijving van de werken van Carl Frei senior. Zie met name: Rein Schenk, *Carl Frei, Komponist*, p. 11 tot en met 22.